Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 161 (10453) | 1977 чылдың июль 10, воскресенье | 1925 чылда үндезилеттинген | Өртээ 2 көп.

ДҮЖҮТ КОНВЕЙЕРИН ҮЗҮКТЕЛДИРБЕС

Июль—тараалары! мессалы-биле ажаан алырының эгези. Колхозтарны болгаш совхозтарны материал-техника-биле шанывыгыс хандырарының, машиналарны, ыяшар түүлү, артык кезектерни көдээже чорударын дүргедедириниң айтырыгларын Бүгү-эвилелдиң оперативтиг штабының июль 8-те Москвага болган эдлемелиг хуралынга чугаалашкан.

Уралдың, Сибирьниң, Россия Федерациязының кара хөрүнүүт эвес зоназының районнарынга, а ол ышкаш Казахстанның ажыл-агыйларынга комбайннар сөптелгезин дүрген доозарынга, транспортту белен болдурарынга опза кижилерни салган.

Чамдык бүдүрүлгелер көдээ ажыл-агыйның чугула чүүктерин чорударын саадаадын турар деп, штабтың хуралынга демдеглээн. Ындыг черлерге комбайн тургузар «Ростсельмаш» каттыжылыкты, Тамбовтуң чылар подшипниктер заводу, Татапроттуң комбайн заводу хамааржын турар.

Л. И. Брежневтиң дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнарын хүлээп алганы

СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Л. И. Брежнев Москвада турун турар дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнарын июль 8-те Кремльге хүлээп алган.

Дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнары Л. И. Брежневке, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазынга ооң сонгутканы-биле хоолбаштыр ылыг бөйлары чедиргеп.

Дипломаттыг корпустуң дуайени, Канаданың элчизи Роберт А. Д. Форд болдунуң чугаазынга мынча дээн:

Дээрти Даргa,

Бүгүн мында киржип турар кижилер бистер, боттарывыстың янзы-бүрүзүнүң талазы-биле бистиң соок-янзыыс базалыл-домазаныс ышкаш, барыкла ол хире ылгалдыг, дыка калбак политиктиг үзел-бодалдарның база социал-экономиктиг системаларының толоолекилери-дир бис.

Бистер Совет Эвилели-биле бистиң чурттарывыстың базала ол хире калбак янзы-бүрү харылзааларын төлөдеп турар-дыр бис деп чугаалаарын бодумга база-ла өөнүүрем тур мен.

Ынчалзажок бистиң шуптувуска шинги болуп турар деп мөзөп бүзүрен турарым бир чүве бар. Ол чүл дээрге, дээрги Даргa Силер бүгүн бистиң шуптувусту Бодунарның чаа эрге-дужаалынар-биле хүлээп ап турарынар-дыр, а бис Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазынга Силерни сонгааны-биле таварыштыр Силерге байыр чедириштинии илергейлеп турар-дыр бис.

Мээн бо эштеримниң чамдыктары Москвага ыңдыг-ла үр эвеге болгалдоп, өскелери алаңа үр апаргылаан улус чүве. Чамдыктары Москвага бирле дугаар кээп турар эвес. Ынчалзажок Совет Эвилелиниң салым-чолуң Силерниң үре-түшпелдин-биле үдүртүп келгевиңер оң йөн чартык чыдыңы дургузунда Силерниң ажыл-чорудулганарны карак-биле көөр аргалыг болган кижи чаңгыс мен болгай мен, дээрги Даргa. Ынчангаш Силериң чурттулараның янгыкы политиказын, ол ышкаш бистиң улам-на улуу-биле сонуургаан турарывыс ооң даштыкы политиказын ажылдап кылырының айтырыгларын Чингине секретарь болур Силер кайы хире уран-мергеен-биле шинтирлеп турарыңарны мен ханы хүндүткел-биле хайгаарап турган кижи мен.

Курүнеңиң баштыңы болур эрге-хүлээлгеге-даа Силериң база киргеннерни бис ам улуг сөткел ханылыкыл-биле демдеглеп тур бис. Силериң политиканар өске чурттар-биле пайлралдыг болгаш бот-бодунга ажыктыг харылзааларны доктаадын тургузарынче өскерлиг чок угланган турар дээрзинге бүзүрел-биле ол сеткил хаваыгыны ыяк хоолашкад болуп турар.

Ылангыя Силериң адынар чавырышкынның политиказы-биле холбажын турар болгай, дээрги Даргa, чавырышының янзы-бүрү тайылбырлаашкыныңар болгаш харын хөй-хөй дыдларга янзы-бүрү очулгаларлыг боор болур. Ынчалзажок бөмбүрзектиг кижилериниң хөй пуруузунга чавырышкын янзы-бүрү чурттарның арасында тайбын харылзааларже улам-на боттуг өскүлдериниң чаа үеин болуп турар.

Чингине секретарь болгаш Совет Эвилелиниң күрүне баштыңы болур Силериң удургулганар-биле, ол чогумчалыг угланышкын үрүлчүлүүр аңаар дээрзинге бистер шуптувус идеген база ханызы-биле бүзүреп турар бис. Ынчангаш Силериң ол болгаш өскедаа хөй янзы сорулгаларыңарны келир үеде күүседириңге улуг аас-кежиин болгаш чаагай кадыкшылды Силерге дипломаттыг корпустуң өмүнөөзүнден күзээр-дир мен, дээрги Даргa.

Л. И. Брежнев дипломаттыг төлээ черлериниң баштыңнарынга чүве чугаалаан, мынча дээн:

Хүндүлүг дээрги дуайен!

Дээртилер!

Эштер!

Москвада турун турар элчи черлериниң мында чыгдыш келген удуртукчуларынга байыр чедириңге өөрүп тур мен. Силериң чамдыктарыңар-биле шагда-за таныш кижи мен, өскелериңер-биле чоок таныжар аңаар-дыр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының алган-хүлээлгеңге мени сонгааны-биле таварыштыр, силер бүгүдеңиз өмүнөөзүнден дипломаттыг корпустуң дуайсчи, элчи Фордтуң ламчытканы байыр чедириңгиниң дээш ышын сеткилдиг өөрүп четтиреңгиңер илергейлериңер хамыктың мурнунда чөпшээреп көрүпкер.

Совет даштыны политиказын кол-кол принциптериниң болгаш угланышкынларының дугайын бөгүнгү ужуражыышкынга чугаалаары эргежок чугула эвес боор деп бодап олур мен. Оларны силер билбес ужур чок болгай. Хамаарышкан чурттар-биле ийи талазын харылзааларга Совет Эвилелиниң базым бүрүзүн силериңер ыяк өөренип көрүп, алаазатеп турарыңарга, делегей азы дөзескөр политиказының айтырыгларынга-даа дөжүп, делегей ареназында бистиң хөделиишкиннеривисти кичээнгейлиг хайгаарап турарыңарга чигзинмейн олур мен.

Ооң-биле чергелештир силер бодуларның күрүнеңерниң политиказын биске тайылбырлап турар болгай силер. Ол бага элчиниң чугула хүлээлгедир, ынчангаш бис ону үнелеп турар бис.

Силериң хүлээлгеңерниңер болгаш эрге-ажыктарыңарны ботка бодап көрбүгеп, чаңгыс чүүлү онгалап дедиглөөр бодап олур мен. Силериң ажылдан турарыңар ол күрүнеңиң политиказын чугле хапызы-биле билир чорук. Совет Эвилелиниң кандыг-бир тодаргай санаалдарын азы хөделиишкиннерин дашкан чокка чүгле өзүүг деңгүүраеп көөр чорук. Хөрек кырында боттуг түнеелдерин кылырыкла, шынныг чорукче бүзүрелдиг орукту тыварыныг аргазын бөөр.

Турун турары чурттуң политиктиг судалын эзиңи чергеден, элчиниңде өске кым ылаңтыг, шын биле ап турар деп? Чамдыкта пайысылалдарның аразында болу берген өрта биилишпес, чедир билбейн баар чоруктарны арылдырарынга олардан өске кым бодунун аралажылгалары-биле, бодунун информациязы-биле идиг чедирер деп? Бот-боттарының бодап турар чүүлүн шын биилп алырының, чок үвенги хөрек кырында бар чүве кылдыр, бар үвени чок кылдыр билбеашкин дугайында хүн бүрүде сатын салыышкының олардан өске кым илергейлөөр боор?

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, силериңиң чурттарыңарның Совет Эвилели-биле аразында удур-дедир харылзааларынга пайгаралдың азы чаагай сеткилдиг чоруктун, улуг азы биче бүзүрелдин байдалының тургустуларынга хөй чүүлдер элчиниңер силерден хамааржыр апаар. Совет Эвилелинге силериңиң харысалгалыг сорулганарны күүседиринге Совет Эвилелиниң Дээди Совединиң болгаш Совет чазактың идиг берилиишкинге кеззеде таварыжыр силер.

Амгы дедегей хөгжүлдүн улуг динамизм-биле онзаланып турар. Тайбынны быжыглаар болдуунар аргалар өзүп, өскерлиг чок өзүп турар. Ооң-биле чергелештир тайбынга кижаанын турар айыыл база-ла өзүп турар. Үвенин алызын бодаар политиканың, угаан-сарыылдыг дипломатияның бирги чергениң сорулгаларының бирээзи болза, ол болдунар аргаларының талаларын бүгү хемчегбиле калбартыры болгаш ол айылдарның хемчеңнерни биичелиири болур. Ол сорулганы-даа шинтирлөөрүнге элчиннериниң, элчин черлериниң ролю улуг деп бодап турар мен.

Даштыкы чурттарда Совет эргиннериниң ажылын-даа бис база-ла мынзаар көрүп турарывысты ооң-биле холбаштыр чугаалап каайн. Ындыг болганда, кандыг-бир «бедитиен» критерияларны бис силерге салбайн турар-дыр бис.

Бо таварылганы ажыглаан алгаш, дараазында түүлдерни силериңиң күрүнеңерниңиң баштыңнарынга, силериңиң чурттарыңарның удуртукчуларынга дамчыдарын силерден дилеп тур мен:

Совет Эвилелиниң чаагай харылзаалар күзевейн турары ындыг чурт болгаш чоп алыс утказында делегейде чок;

Шинтирлөөрүнге Совет Эвилелиниң бодунун салыышкынын киирериңге белен эвеш ындыг ойу келген делегей айтырыы чок болуп турар;

Тайбын арга-биле чайладырынга Совет Эвилелиниң сонуургавайн турары дайын айлыыныңа ыңдыг олаа чок;

Өске күрүнелер-биле дугурушканын ёзүүлаар, бот-бодунга таарыжыр үнделиңге кылыгаарлаарынга, хорутдаарынга, а ооң соонда ажыглалдан үндүреринге Совет Эвилелиниң белен эвес болун турары чепсегленишкиннерниң, ынчаарга хамыктың мурнунда массалыг узуткаашкынның чепсеонин ыңдыг хевира чок.

Совет Эвилели тайбын кызым ажылдажыгланы хөгжүдүрүнче болгаш улустарның айыыл чок чоруун быжыглаарынче угланган кандыг-даа чугаалажышкынларны, делегейниң кандыг-даа хемчеңнің кеззеде идепкейлиг киржикчизи болур.

Политиканга чүвени боттуубиле көөр чорук болгаш ханырышкынче, дешпаргеже тура-сорук алызында барын албан тиилеп үнер, ынчангаш кижи төрелгетен эртken үеде кажаңгыдыгдан-даа артык ыяныштыг тайбыд байдалдарынга чаарбы бирги чүс чыче ажыр базын эртин ыңдыр деп бүзүрен, быжыг-биле бүзүрен турар бис. Ынчангаш ол чорук боттавзын дээш бистен хамааржыр бүгү-ле түүлдөөн кылыр апаар бис.

Дипломатыг төлээ черлериниң баштыңнарын Л. И. Брежневтен хүлээп алганы найырлыг байдалга эртken.

(СЭТА).

1917-1977 **60**

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 60 чыл оюн күш-ажылчы чедиишкиннерлиг уткуулуңар!

МАГАДЫЛАЛДЫ ТУРГУЗАР

Республиканың ажыл-агыйларында тараа культураларының бедик дүжүдүн өстүрүп ап турар ажыл-агыйлар хөй. Каа-Хем болгаш Кызыл районнарның ажыл-агыйлары эртken чылын бир гектар шөлден 11,2-11,7 центнер тарааны өстүрүп, ажаан алган, а «Кызыл тук» совхоз бир гектардан 13,8 центнер, «Сукпак» совхоз — 14,2, «Шамбалыг»—13,4, «Революцияның чалбыыжы» совхоз—12,5 центнер дүжүттү ажаап алган. Ооң-биле чергелештир чамдык ажыл-агыйлар чылдан чылче тараа культураларының дүжүдүн алырын кудуладып турар. Чижээ, эртken чылын «Саян» совхоз 1 гектар шөлден 3,5 центнер дүжүт алган, ол ышкаш «Тоора-Хем»—3,2, «Тес-Хем»—4, Тока, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтар—3,8 биле 5,3 центнер дүжүттү алган.

Суггатыг черлериниң дүжүдүн алгаш көөр болза база-ла ындыг: чамдык ажыл-агыйлар бир гектардан 17-18 центнер дүжүттү ап турда, өскелери 4-5 центнерни алыр. Агаар-бойдустуң берге байдалдары турар-ла ыйнаан. Ынчалза-даа черни ажылдап кылырындан, ону ой-шаанда эзлечештирип, суггарып, чардырып, чемиргиткениден дүжүт көл хамаржыр. Бедик дүжүттү доктаамал ап турар ажыл-агыйлар черни эки белеткеп, чемиргидип ап турары билдингир. Чижээ, Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары бо кызын өдек төгеринин планын 104 хуу күүседткен. Ол болза бо чылдың бедик дүжүдүнге, хөрүүнүн үредөөнге магадылалыр.

Келир чылдың дүжүдүнге магадылалды тургузары-биле эртиг үени ажыглап турган, чер андырылгазын, шөлдерге чемиргидилгелер төгүлдезин шапкынчыдары чугула.

Тока аттыг, «Революцияның чалбыыжы», «Шивилиг» совхозтар, Дүржулга станциязы шөлдерге өдекти мынчага төкпөөн. Чамдык ажыл-агыйлар өдек төгүлдезинин темпизин кудулаткан.

Келир чылдың дүжүдүнге магадылалды тургузары-биле эртиг үени ажыглап турган, чер андырылгазын, шөлдерге чемиргидилгелер төгүлдезин шапкынчыдары чугула.

Республиканың ажыл-агыйларында тараа культураларының бедик дүжүдүн өстүрүп ап турар ажыл-агыйлар хөй. Каа-Хем болгаш Кызыл районнарның ажыл-агыйлары эртken чылын бир гектар шөлден 11,2-11,7 центнер тарааны өстүрүп, ажаан алган, а «Кызыл тук» совхоз бир гектардан 13,8 центнер, «Сукпак» совхоз — 14,2, «Шамбалыг»—13,4, «Революцияның чалбыыжы» совхоз—12,5 центнер дүжүттү ажаап алган. Ооң-биле чергелештир чамдык ажыл-агыйлар чылдан чылче тараа культураларының дүжүдүн алырын кудуладып турар. Чижээ, эртken чылын «Саян» совхоз 1 гектар шөлден 3,5 центнер дүжүт алган, ол ышкаш «Тоора-Хем»—3,2, «Тес-Хем»—4, Тока, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтар—3,8 биле 5,3 центнер дүжүттү алган.

Суггатыг черлериниң дүжүдүн алгаш көөр болза база-ла ындыг: чамдык ажыл-агыйлар бир гектардан 17-18 центнер дүжүттү ап турда, өскелери 4-5 центнерни алыр. Агаар-бойдустуң берге байдалдары турар-ла ыйнаан. Ынчалза-даа черни ажылдап кылырындан, ону ой-шаанда эзлечештирип, суггарып, чардырып, чемиргиткениден дүжүт көл хамаржыр. Бедик дүжүттү доктаамал ап турар ажыл-агыйлар черни эки белеткеп, чемиргидип ап турары билдингир. Чижээ, Каа-Хем районнуң ажыл-агыйлары бо кызын өдек төгеринин планын 104 хуу күүседткен. Ол болза бо чылдың бедик дүжүдүнге, хөрүүнүн үредөөнге магадылалыр.

Келир чылдың дүжүдүнге черниң белеткели ам эгелей берген. Чайгы чер андырылгазын республиканга 118 мун ажыг гектар черге чорудар үжүрлүг. Июль айның эгезинге чедир 78630 га чер андартынган, азы планның 66,3 хуузу күүсеттинген. Чайгы чер андырылгазын Бии-Хем, Таңды, Каа-Хем, Улуг-Хем районнарның ажыл-агыйлары эки чорудуп турар. Бии-Хем район планын колдуунда күүсеткен. Хөй-хөй совхозтар чайгы чер андырылгазының планын күүсеткен, харын ажыр күүсеткен ажыл-агыйлар безин бар.

А чамдык ажыл-агыйлар чайгы чер андырылгазынче шуут кирбөөн ийикпе азы ийи-чангыс агрегат ыяшлаан боор турар. Тес-Хем районда үгле 50 гектар чер чардынган. «Дөн-Терезин», «Торгалыг», «Сут-Хөл» совхозтар чайгы чер андырылгазынче кирбөөн. СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхоз 2800 га чер чардырар тургаш, мынчага 200-ле гаары андырган, «Совет Тыва» совхоз 2749 гаадан 100 га чер чардырган.

Шөлдерге өдек төгеринин планы ниити республикада 34,1 хуу күүсеттинген. Бо талазы-биле ажыл Барыын-Хемчик (планын 69,7 хуу күүсеткен), Бай-Тайга (53,4) районнарда дээре чорун турар. Арткан районнар өдек төгер планыңы чартыын-даа чедирбөөн. Ситен кезилдезинин, дүжүт ажаалдазының бачым үеси келбөөнде бо талазы-биле ажылды шапкынчыдары чугула.

Тока аттыг, «Революцияның чалбыыжы», «Шивилиг» совхозтар, Дүржулга станциязы шөлдерге өдекти мынчага төкпөөн. Чамдык ажыл-агыйлар өдек төгүлдезинин темпизин кудулаткан.

Келир чылдың дүжүдүнге магадылалды тургузары-биле эртиг үени ажыглап турган, чер андырылгазын, шөлдерге чемиргидилгелер төгүлдезин шапкынчыдары чугула.

Ак-Довурак электростанцияның коллективи бирги чартык чылда 17,5 млн. квт-шак электри энергиязын бүдүрүп үндүрген, азы планны 21,5 хуу эжыр күүсеткен. Ол чедиишкинде хөөчүн энергетиктер турбинаның улуг машинизи Т. Суслованың, котельная цегиниң машинистери М. Адыгбайның, П. Лавриновичиниң, машинист З. Сарыгларның киирген үлүг хуузу эвзэш эвес.

Электрослесарьларның, слесарь-таарыштырычыларның кызымак ажылдазынындан станцияның турбиналары болгаш бүгү техниказы үзүктелиишкин чок ажылдап турар. Электриктер А. Бачурин, Е. Кущланова, А. Махонин олар автоматиканың ажылын кичээнгейлиг хайгаарап, үрелиишкинни дарый эдип турарлар.

Амгы үеде котельнаяны алгыдар сорулгабиле үш суугуну немей тургузуп турар.

Павел Барановтуң звенозу бо хүннерде турбиналарның хыналдазын база чорудуп турар.

Тыванның даг-дүгү арыглаар В. И. Ленин аттыг комбинадының электростанциязының мурнакчы коллективи юбилайлиг чылда алган социалистиг хүлээлгези—23 млн. квт-шак электри энергиязын бүдүрерин Улуг Октябрьның байырлалынга уткуштур күүседиптеринге бүзүрелдиг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: (солагай таладан) эдикчи коммунист Виктор Чанин биле звено удуртукчузу Павел Баранов ажыл үеэзинде.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

АЖЫЛ-ИЖИ-БИЛЕ ТАНЫЖАР

Бистиң республиканың Кызыл районунда «Тиилелге» совхозтуң ажыл-ишчилери Моол Арат Республиканың Завхан аймаанының «Ийигги беш чылы» деп күрүне каттыжышкынының ишчилери-биле социалистиг чарыш салыын ажылдап эгелээн.

«Тиилелгениң» төлээлери совхозта партком секретары К. Ш. Ховалыг, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры В. О. Янчат, Ленин болгаш Октябрь революциязы орденнериниң эдилекчизи О. Б. Баяндоо ферма эргелекчизи К-К. Чимит-Доржу болгаш өскелердээ акы-дуяма моол улустуң чыдаанын ёзүүлаар дүүн олче аттанышканнар. Олар Завхан аймактың төвүнге барып, МАР-га улусчу революцияның тиилээнинден бөөр 56 чыл ооң демдеглээн байырлалга киржирлер.

Ооң ангыда Тывадан баргаан делегация ук аймактың ишчилери-биле арга-дужулга солчурлар. Олар школа, уруглар албан черлери-биле болгаш өске-даа организацияларын ажылы-биле таныжарлар.

Чаашкынналдырыышкын агрегады-биле

Кодээ ажыл-агый культураларының болгаш сиген шөлдериниң суггарылгазын организастаарын күштелдирер, бедик бүдүрүкчүлүг чаашкынналдырыышкын машиналарын болгаш өске-даа техниканы долу ажыглаар талазы-биле суггарылганың шалыычы айы республикада чоруп турар.

Ол дугайында СЭКП обкомунун бюрозунун, республиканың Министрлер Чөвүлелиниң докладынын амыдыралга боттандырар дээш бистин республиканың суггатчыларының ажылыжы, социалистиг чарыжы улам калбарган.

Чөөн-Хемчик районда суггарыкчыларның немелде звенолары, бригадалары тургустунгаан, оларның күш-ажылын организастаарынга контрольду күштелдирген.

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң механизатору Даш-оол Күжүгет бодунун дуалакчызы Дыкы Сат-биле кады бо чылын 120 га черде мал чеми культураларын суггарылгалын чорудуп турар. Олар эзлчег нормазын ажыр күүседип, хүнде чаашкынналдырыышкын машиназы-биле 6 га черни суггарып турар. Оларның суггарып турар черинин үнүжүнүн өзүмү эки.

К. МААДЫ.

Кыргыкчылар

Каа-Хем районда «Буруңгаар» совхозтуң Бүрен-Хемде кыргылда пунктузунда ажылын хайнымышкынныг. Кыргыр хойларны одче график ёзүүлаар шууштуруп-ла турар. Пунктунуң ажыл-ишчилери хойну кыргаан, чүгаан үндүрүп турар. Дүктү денгмазын, ангылаар, ооң соонда тырын шараан, белеткел пунктузунче чүдүрүп чорудуп турар. Аңаа кыргыза чогуур оң муң чоли чүс хире хойнуң барык үштүн бир кезии баштайгы хүннерде кыргыттынган. Хой бүрүзүнге орааштыр 2,6 килограмм дүктү алырын ол ажыл-агый планаан, ам херек кырында 3,3 килограммны ап турар.

Хойну дүргеп арга-биле кыргыырының мастерлери Александр Ондар, Маныңмаа Салчак оларның кайызы-даа хүнде 55—60 баш хойну кыргып, нормаңы мракта ажыр күүседип турарлар.

М. КАРА.

Июль 11 — Моолга улусчу революцияның тиилээн хүнү

ЧУРУКТА: Моол Арат Республика. Моол араттарның аскежии дээш амы-тынын берген совет дайынчыларга Мооллуг Зайзан дааңда тургускан турускаал.

БТА—СЭТА-ның фотозу.

ССРЭ КОНСТИТУЦИЯЗЫ *төлевилелди чугаалажып тур бис*

„СОВЕТ ЭВИЛЕЛИНИҢ ХАМААТЫЗЫ МЕН“

(Аас журналы)

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң чаа Конституциязының төлевилелиниге турускаатkан «Мен Совет Эвилелиниң хамаатызы мен» деп темалыг сценаныкган аас журналының кежээзин Тере-Хая кедээ Советтиң күүскому - Тере-Хая суурнуң клубунга бедик идейлиг деңнелге организастаан эртирген.

Аас журналының кежээзин кодээ Совет күүскомунуң даргазы Ч. Монгуш ажыкан. Дараазында ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелиниң чамдык эгелериниге болгаш чүүлдериниге хамаарышкан чугаалар, мырлар, уран номчулгалар сценага удаа-дараа болуп эгелээн. Кодээ Совет күүскомунуң секретары А. Куулар «ССРЭ хамаатыларының кол эргези», «ССРЭ хамаатыларының кол эргелери, хосталгалары болгаш хүлээлгелери» деп эгелерге хамаарыштыр кыска, тода, уран-чечен өөстерлиг чүве чугаалаан, хоочун коммунист, 71 харлыг Н. Дагба иреин сценаже чалаан. Хойну көргем, шыныг бадыткалы — Николай Илгиновичиниң чугаалааны:

— Хамаатыларым хостуг, деп эрге-шолдөөлиг, чаагай амыдыралдыг Совет Эвилели ышкаш ындыг чурттуң өске чурттардан кым-даа тыныас. Социалистиг дем каттыштырыгазының чурттары Совет Эвилелиниң үлегери-биле хөгжүп орар. Шаанда бо Чадзана хемниң уныңга коргунчуг дүрзүлүг хүрээлер турду, кижилерни теоредип чорду. Ам магалының көрбес бе! Чадзана хоорай, өске-даа суурлар өзүп сайзыраан. Культура бажыңнарында, клубтарда, Кызыл-булуңнарда оюн-тоглаа, концерт-шин дириттелген. Коммунистиг партияның, Совет чазактың ада сагыш салыышкынының ачызында Тыва таныттынмас ыялыг хөгжөөн. Кижилериниң культураза бедөөн. Ынчангаш СЭКП ТК-ның май Пленумунуң шинтирлерин, ССРЭ-ниң чаа Конституциязының төлевилелиниң изин-биле деткап тур мен.

Пенсионериниң чугаазын «Ие оглуң шеригже үдеп тур» деп хөгжүмүүг ыры-биле белүүг уруглар үдөөн.

Улус депутаттарының Советтериниң, оларны сонгуурунуң чурумунуң дугайында башкы К. Чечек эрге-чагырганың дээди болгаш чер-чер организациларынга депутаттар сонгуурунуң чурумунга чаа Конституция төлевилелиниде өскерилгелер киргеннин; депутаттарга 18 хөр четкен эр, хөрөөжен хамаатылар сонгудар дээнинге аныяк сонгукчу, почтальон М. Куулар өөрүшкүзүн илергейлеп, чүве чугаалаанар. «Социал хөгжүлде болгаш культура» деп эгени удургулга болдургаш, библиотекарь Ч. Грачева бодунуң ажылын чугаалаарга, «Агитатор» деп ырыны белүүг ыраажылар күүсеткен.

Хамаатыларның ажылдаар, өөрепир, дыштаңыр, материалдыг хандырылга алыр эргелериниң бистиң чуртувуста боттанганын, хөрөөженнериниң эр кижилер-биле деп эргелиин, кадык камгалалының сайзыралын эмчи Б. Сарыглар, хамаатыларың хуу амыдыралын, чагаалажырының чарылзажырының чажыдын хоойлу-биле камгалаар талазы-биле чүүлге хамаарыштыр харылзаа салбырының эргелекчизи Н. Монгуш, ие хөрөөженнериниң чаш уругларын аас-кежиктиг чурталгазы дээш партияның сагыш салыышкынына өөрүп четтириишкинин илередип, хөй уруглуг ие Н. Ховалыг олар чүве чугаалаанар.

Кежээниң темазынга хамаарыштыр чугаалар болуп турда, чугааларың утказының аайы-биле ырлар, уран номчулгалар удаа-дараа болуп турган.

Ооң дараазында улуг назылыг болгаш аныяк хамаатыларга ССРЭ хамаатызының чаа паспорттарын Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң иштики керектер киддизинин начальниги Д. К. Куулар тыпсып турда, В. В. Маяковскийниң «Совет паспорт» деп шүлүүн Ч. Грачева номчаан.

Клубтуң сценазының кырында аъш-чемниг «Советское шампанское» столда. Ооң артынга чаа өглепишкен Зоя Ондар биле Валерий Куулар үнүп келген. Оларны бадылажылга документизин кодээ Совет күүскомунуң секретары А. Куулар тывыскан. Өг-бүле тутканы аныяктар алдын билектерин солушкан.

Кежээниң киржикчилери болгаш көрүкчүлер «Совет Эвилелиниң хамаатызы мен» деп ырны ырлашкан, кежээни хаттав. Ооң дараазында массалыг оюннар болган.

М. СЕВЕН.

«Шынның» корр.

Социализм тургузуушкуюнуң чылдарында Моол Арат Республика кайгамчык улуг чедишкиннерни чедип алган. Улусчу революцияның демократтыг үе-чадазы дооступ турган 1940 чылбиле деңнээрге, 1976 чылда национал орулганың хемчээли 7 катап, а кол фондулар 10 катап өскен.

Чуруттуң ажылчын аңгыының саны өзүп турар. Бо хүннәрде бүгү ажылчыннарның 70 хуузу тускай мергежилдиг кижилер боп турар.

ЧУРУКТА: келир үениң инженер-техниктиг ажылдакчыларының өренил тувары.

ҮЕ-БИЛЕ ШЫЛГАТТЫНГАН

Аны-дунма моол улустуң чуртунга революция тивлээнден бээр 56 чыл болур. Төөгү талазы-биле алырга, бо кымка үе. Ынчалаажок бурунгу моол черде болган болуушкуннарны болгаш чаартылгаларны делегейниң күш-ажылчы кижилери магадап турар.

МАР кыска үениң дургузуунда дыка улуг бергелерни ажыр эрткеш, феодализмден социалистиг тургузугже бурунгаар базымны кылган. Ол дээрге социал-экономика талазы-биле чыдып калган чуруттың капитализмни өөн эрткеш, социализмче шилчип болурунуң дугайында улуг Ленининиң өөреникинниң шиннышының төдаргай херечизи болган. Кайы-бир улуг чуруттуң пролетариады эрге-чагырганы бодунуң холунга ап, чаа пинтилелди тургузуп алыр болза, оон дузалажыгы-биле хожударгай чуруттарның чону пинтилел хөгжүлдезинни капиталистиг үе-чадазын таварбайн социалистиг тургузугну боттандырып болур деп, Ильич өөредип чораан.

Шынап-ла кижи төрелгетеннин тоогузунге чаа үе-чаданы ажыктан Улуг Октябрьның ачызында, Россияның хой националдыг улустарының бүгү талалыг дузалажылыгы-биле моол улус аас-кежиктиг амыдыралды бодунуң чуртунга бодунуң холу-биле тургускан болгаш социалистиг лагерьнің чуруттары-биле аны-дунма пайыралды бижыглап, бир демнигге бурунгаар хөгжүп орар. Ол пайыралдың тургустунарынга болгаш бижыгарынга В. И. Ленин биле моол чонунуң баштыңчызы Сүхэ-Баторнуң Совет эрге-чагырганы баштайгы чылдарында болган ужуражылтазы улуг рольду ойнаан.

Совет-моол улустуң пайыралы үениң шылгалдазын эрткеш болгаш социалистиг чаалап алыышкынны камгалаар дээш кады төккеи хан-биле бижыглаттынган. 1939 чылда Кызыл Шериг болгаш Моолдуң улусчу шериниң кезектери япон милитаристерни чылча шапкан.

Совет Эвилелиниң немец-фашистиг эжелекчилерге удур демиселинге Моолдуң чону бүгү талалыг деткимчени көргүзүкен. Моолдуң чону боттарының акшазын чыгаш, «Революсчу Моол» деп танк бригадазын туткаш, Совет Армияга белекке бергеи. Ук бригаданың танкиетери дайынчы оруун 1943 чылда эгелээш, Берлиниин төвүнге турган фашистерниң ижээнинге четкен. «Моол арат» деп авиаэскадрильяны, чартык миллион дайынчы аъттарны, хой мүн тонна азып-чем бараанларын, идик-хен аймаан фронтуга белекке бергеп. Совет Эвилели бодунуң эдээ-ноолде, дайынның берге үеси турааа-даа, МАР-га материал-техниктиг деткимчени көргүзүп турган.

Совет-моол пайырал мыңдыг янзыдыг бижыы-биле хөгжүп келгеи болгаш хөгжүп-даа турар. Оны бижыглаарынга ийи чуруттуң партия-чазак делегациларының, хой-панти төлээлериниң улур-дедир аалдажыышкыны улуг идигни берип турар.

МАР-ның делегейге ат-алдары өскен. Ол 70 ажыг чуруттар-биле дипломаттыг, 30 ажыг чуруттар-биле культурлуг харылзаалары тудуп турар.

Совет-моол пайырал пинтилелиниң 1962 чылда тургустунган Тыва салбыры СЭКП обкомунуң удуртулгазы-биле ук пайыралды бижыглаар талазы-биле авазын эвес ажылды боттандырып турар. Бистин-биле чоок аймактардан болган бистин республикадан чыл сайында 20 ажыг делегация бот-боттарынга аалдажып барып турар.

Моолга улусчу революция тивлээнинден бээр 56 чыл болган өөн демдеглеп турар бо хүннерде Тываның ажылчы чоннары, бүгү совет улус-биле бир дөмей, Моолдуң араттарынга чаа-чаа чедишкиннерни күзеп турар.

ӨҢНҮКТЕРИ-БИЛЕ КАДЫ

Сураглыг чолаачы, МАР-ның Күш-ажылының Маадыры П. Самбунуң ады бүгү республикада билдингир. Ол ам 41 чыл дургузунда холдан машина рулю салбайн, чуруттуң орудтарын кезий халлып турар. Ол бодунуң ажыл-амыдыралының дугайын мынчаар чугаалаар:

— Бодум Архангай аймактың Булган (амгы Цэнхэр) сумузундан кижи мен. Ачам чиң улаачызы чораан, чамдыкта мени калы эп аар чүве. Бир катап чиң Аргал дагның мурнуу эдээнге хонар апарган. Карангы дүне хенертен ыракта өжүп-хып турар ийи от көстүп келген. Оон соонда олар чиде хөна берген. Ол дээрге «чычаан» бар чорааны ол-дур деп, улаачылар чугаалаан. Моолдар шаанда автомобильди ынча дээр турган. Эртенинде дүне оттар хып турган талаже углапкан бис. Орукта арткан хөленчек истер чылан изи сагындырар болду. Ол истин уу-биле чоруткаш-даа четпээн бис...

Ол бүгү менээ, бичии оолга, уттундурбас болуп арткан. Чок, чогум-на ынчан чолаачы болур мен деп шиитпирлээн мен деп чугаалап шыдавас мен. Бо мергежилче оруум бир янзы эгелээн: 1935 чылда ачам мөчүй бергеи, оон Улан-Баторга чуруттап турган угбам мени бодунче келдирткеш, гаражка септекчинин өөреникчизи кылдыр тургузуп каан. Анаа чүгле он хире машина бар чүве. Мээн күш-ажылчы амыдыралым оларның чанындан-на эгелээн ийин.

Ынчан кандыг-даа куретар чок турган. Гаражка чыл ажыр септекчилеп ажылдааш, чолаачы болур деп шиитпирлээн мен. Цэрэндорж мени өөреникчи кылдыр ап алган. Ынчаа ол 3,5 тоннаны чүүктөөр «ВЭНЗ» деп немец машина башкарып турган. Мен суг, үс кудуп, чамдыкта бодум чорудуп турган мен. Ынчаалдыр өөренгеним ол.

1948 чылда «ЗИС-150» деп машина алгаш, анаа 21 чыл дургузунда бир миллион беш чүс мүн километр эрткен мен. 1951 чылда чуртка капитал септелге чокка 100 мүн километрни эртер дээш шимчээшкин калбарганын сактыр-дыр мен. Оны бир дугаарында чолаачы Гэлэг чедип алган. 1953 чылда мен база 100 мүн километрни капитал септелге чокка эткен мен. Оон чаа хүлээлге алдым: 200, оон соонда 300, 500, 700 мүн километрни эртер. Сөзүмнү кеззеде эзлеп турган мен. Шак ынчаар 1969 чылда бодумнуң машинамга ол миллионну эткеним ол. Бо-ла эрги «ЗИС-имге» пенсиялга чедир ажылдаптар бодап чораан мен. Ол бүтпейн барган: сээн хар-назының аныяк эвес-тир, Самбу, «ЗИД-130»-че солуй олуруп ал, анаа ажылдаарыдаа чиик-тир деп, аныяк чолаачылар чугаалаар. Ам канчаар, олудум солаан мен... 1963 чылда менээ МАР-ның Күш-ажылының Маадыры атты тывыскан. Эткен беш чылда 8 чыл 9 айның ажылын кылдым. Шаанда шагла кижи 10-даа аттыг болза, сөөлүнде барып куруг артып каап болур турган. Азы эки ээ кижиниң чангыс аъды бүдүн чыл дургузунда бичии-даа арып, турбайн ажылдап болур. Машина база ыныг. 110 мүн километрни эткен соонда капитал септелге херек деп санаттынар. Оон база бир 100—120 мүн километрни эртерге үндүр бижиир өйү келир. Чамдык чолаачылар машинаның үр ажылдаары кол херекселдерни улаа-дараа солаанындан хамааржыр деп боддаарлар. Ол шын эвес. 21 чыл дургузунда мен чеди кол агрегаттың чангызын-даа солуваан мен, чүгле бичии септелге, чүгула херек техниктиг хынала кылып ап чордум. Кол-ла чүве —хүн бүрүнүн кызымаккай ажаалдазы. Ынчангаш мээн 1969 чылда алган «ЗИЛ-130-им» мынчага чедир чангыс-даа капитал септелгеге кирип көрбээн.

Эш-өөрүмүн, өөнүктеримнин чедишкиннери мени өөртүп чоруур. Мээн хөй-хөй аныяк өөреникчилерим ам тергиин чолаачылар апаргылаан. Гобиалтай автобаазының чолаачызы Хаанхирва аймактың эн тергиин чолаачызы болганын, а найысылалдың № 5 автобаазының чолаачызы Тумурда мен база 100 мүн километрни капитал септелге чокка эткен мен. Оон чаа хүлээлге алдым: 200, оон соонда 300, 500, 700 мүн километрни эртер. Сөзүмнү кеззеде эзлеп турган мен. Шак ынчаар 1969 чылда бодумнуң машинамга ол миллионну эткеним ол. Бо-ла эрги «ЗИС-имге» пенсиялга чедир ажылдаптар бодап чораан мен. Ол бүтпейн барган: сээн хар-назының аныяк эвес-тир, Самбу, «ЗИД-130»-че солуй олуруп ал, анаа ажылдаарыдаа чиик-тир деп, аныяк чолаачылар чугаалаар. Ам канчаар, олудум солаан мен... 1963 чылда менээ МАР-ның Күш-ажылының Маадыры атты тывыскан. Эткен беш чылда 8 чыл 9 айның ажылын кылдым. Очир бүдүрүлгенин тергиини болганын дыннаан. Бүгү сеткилимдей өөрөөн мен.

Кижи бодуунуң күш-ажылының түүнделериниге чоргаарланыр ужурлуг деп бодаар мен. Мээн кадайым база ынчаар бижир. Боттарывыстың уругларывысты база ынчаар кижизиткен бис.

Кижилерниң пайыралындан ыдыктыг чүве чок. Бистиң № 22 автобаазавыстың чолаачылары мээн эн чоок өөнүктерим болгаш сумонуң кижилерим. Шуптувус — социалистиг күш-ажыл бригадазының кежигүннери бис. Бодуун чижектен чугаалаайн. Бистиң карак четпес делгемнериниске кыштың соогунда харже кадалы берип болур. Бир эвес чаасканн болза, кандыг-даа күштүг, аъш-чемниг чораан, олчаан келбейн барып болур. Рейсче өөнүктерим-биле кады үнүпкенимде чүү-даа коргунчуг эвес, олар кажан-даа дузалажып каарынге беленнер.

Ынчангаш мээн кижиге хүндүткелим улуг. Оон аңгыда кажан-даа, кала-даа чораан, мен социалистиг Моолдуң хамаатызы мен деп чүвени кеззеде сактып чоруур мен.

«Новости Монголии» солундан.

НАЙЫРАЛДА КЫЗЫГААР ЧОК

1917-1977 60

ЧОРГААРАЛ-БИЛЕ

Армияга чангыс эвес чыл дургузунда албан эрттирип келгеи болзумза-даа, шериг хенти бир дугаар кеткен хүнүмну бо-ла сактып каар мен. Ынчан мендеи аас-кежиктиг кижи чок ышкаш сагындырган: бистиң социалистиг Төрөөн чуртувустуң камгалакчызы болур дээн улуг күзелим боттанган.

Шериг училишезинге өөренип турган чылдарымда-даа, кезектерге албан эрттирип турган үеме-даа бодумнуң амыдыралым тураскаатканым херектин бедик болгаш чаагай ужур-дузалыын улам ханы угаан билип, совет чон бодунуң чепсектиг камгалакчыларына онза ынак дээрзин херек кырында көрдүм. Ол чүректен ханызындан кичээнгей базым бүрүүндев, хүн бүрү амыдыралдан иллеп.

Бир-ле катап албан ужурунда сонгу үүкте бир бичии сууржугашка чеде берген мен. Анаа орай кежээ келгеш, кала хонар чоор деп боданыр, кудумчулап кылаштап орган мен. Бодаддарымга алаакаш, улгады берген эр кижиниң мээн-биле деңнештир кылаштап келгенин эскербейн барыптыр мен, ол эзлеп айтырды:

— Ай, кымны дилеп чор сен, оглум?

Чүвенин ужурун анаа тайылбырлап бердим. Ол хүлүмзүрээш, мени оожургадып чугаалады:

— Мунгараааш чоор сен. Мээкиниге-даа баргай-ла бис, бажыным делгем, сына бээр бис.

Колхозтуң хоочуну, фронтучу Иван Егорович Данилов-биле шак ынчаар танышып алган мен. Ол дайындан аар бадыгдаанган эзи келген. ынчалаадаа чангыс-ла хүн дыштанган. Оон соонда ажылдан кирипкен —сигеп кеген, быжаннап, аъттар ажаажын эгелээн.

Ол кежээ үр-ле хөөрешкен бис. Сонгалар артында сонгу үүктүң шилдегер дүнеин турган, хем ындыдан ужуккан оожум мрны дыннаан ордувус.

—Дыка-ла чараш аа!—деп, кожам чугаалады. — Бистин черивис ыыдыг кончуг магадыг-дыр ийин. Ынчангаш кижи бүрүү оны бодунуң амытыындан артык камгалаар ужурлуг. Ол херекке силерниң, аныяктарның, кирер үлүүнер улуг болур дий...

ССРЭ-ниң чаа Конституциязын чоргаарал-биле номчуп ора, ол бүтүнүн дугайын база катап сактып келдим. Ында бистиң Чепсектиг Күштеривистиң хүлээлелиниң дугайында кончуг-ла аки чугаалаан-дыр. Оон-биле чергелештир социалистиг Ада-чуртту камгалаары бүгү чонуңуң херээ дээрзин база айыткан. Үндезин Хойлуда кирген ол үүлдер дайынчыларны, бүгү аныяктарны Төрөөн чуртка кыынгаан чок ынак болуруңга кижизиперинге, оны камгалаарынга кеззеде белен болурунга чанчыктырарынга улуг идиг болур.

В. КИКОТЬ,
капитан.

КЕЗЕЕДЕ БЕЛЕН БОЛУҢДАР

Бистиң чуртувустуң чаа Үндезин Хоойлузунуң төлевилелин совет кижилер казбаа-биле чугаалажып көрүп, бир эп-еткилдиг деткиг турар. Бистер, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, тыва эки турачылар, бүгү чон-биле бир дөмей, чаа Конституцияның төлевилелин база-ла чүректин ханызындан чуулдугзунуп, деткиг турар бис.

Октябрь революциязының чаалап алыышкынары, Төрөөн чуттуң оон соонда чедип алган чедишкиннери төлевилелде бирдеп бирээ чокка айыттынган болгаш быжыглаттынган деп чүвени угаан медереп турар бис. Совет Эвилелиниң улуг, биче бүгү улустарының фашистиг Германияны чылча шапкан тивлелгези чуруттуң төөгүлүнде база бир улуг чедишкиннериниң бирээзи болур. Ол дугайын төлевилелдің эге чуулүнде:

«Социализм күштериниң чыыткылаачак үлери болза. Ада-чуттуң Улуг дайынының төөгүлүг тивлелгени чедип алган совет улустуң, оон Чепсектиг Күштериниң өөнүкте эрее-маадыр чоруу болган» деп түүнээн.

Бо төөгүлүг тивлелге Ленинчи национал политиканың ачызында, бүгү совет улустуң марксизм-ленинизмниң херээнге шуут бердинген чоруунуң ачызында чедип алдынган. Ынчангаш аныяк салгалдың кижилери улуг, биче улустарның акы-дунма пайыралын улам быжыглан. Төрөөн чуртувустуң хамаарышпае чоруун, чонувустуң аас-кежиниң камгалаарынга кеззеде белен болуунар деп катап-катап чагыксаар мен.

В. ЛАМА,
фронтучу.

БҮДҮН ӨГ-БҮЛЕЗИ-БИЛЕ

ШУМОВ АЛЫШКЫЛАР

«Бүдүн өг-бүлези-биле» деп рубрикайын адаанга бижиттинген материал июль 5-те үнген № 56 «Шыма» парлаттынган. Фашист эжелекчилерге удур тулчуп чораан адашкылар, алышкылар, угбашкылар дугайында чугааны уламчылаадывыс.

ЧУРУКТА: миномётчик Шумов алышкылар Василий, Александр, Лука, Авксентий, Иван, Семен.

ЧАСКААР «Труд» солунунуң бир дугаарының дөрткү арнынга «Алышкылар дайынче чоруп турган» деп эгенип адаанга миномётчик Шумов, танкист Зайцев алышкыларның дугайын бижээн дыннадыглар көстүп келген чүве. Ында Шумовтарның дугайын мынча деп бижээн болду:

«...Сибирь чуруттуг Шумов алышкылар фронтуже эки туразы-биле чорутканнар. Оларның бежи: Александр, Иван, Лука, Авксентий, Василий миномётчикке өөренип алган, бир расчёт боон тулчуп чорааннар. Биче дунмазы Семён баштай пулемётчик чораан. Фашистер Ленинград хоорайынче халдап турган үе—блокаданың кадыг-дошкун айларында Шумовтар дайынны коргуш чогу-биле чылча шаап турганнар. Оларның маадырлыг чоруунуң дугайын удаваанда-ла фронтучу болгаш топ солуннар бижий берген.

Чижээлээрге. 1943 чылдың июль 17-де «Правданың» бижээни болза: «Шумовтарның расчёду батареяда эң үлегерлиг расчёт. Олар ийи батальон питлержилерни, оон ангыда 9 дзотту, 24 пулемётту, дыка хой миномёттарны болгаш өскө-даа чепсекти узуткаан».

Алышкыларның алдыгызының дугайында 1943 чылдың июль 5-те үнген «Правда» мынча деп мактаан: «...Изиг тулчуушкунга Семён Шумов хой фашистерни узуткан. Үрей бооладыкан пулемётун паанкаш, автоматын тудуп алган тулчуушкунну үргүлчүлээри-биле ажыт черже ол үнгенкен. Эрее-дидим сибирьжи дайынның казын алган онгузунга билдиртпейн чеде берген. ону гоанатазы-биле буза тепсинкен. Ол оон немец пулемёт тып алган, ол боо-биле дайынның чадаг шериин боолаан туруткан. Фашистерниң атаказы ойтур шантынгаа».

Семён совлунде ажылдаының расчёдунга кирген. Олар —Ленинград областы, Прибалтиканы хостаашканнар, дайынны Бөрүмн Пруссияга чедир соолткаш, келгеннер.

Дайын чылдарының дургузунда Шумовтарның миномётту 13 мүн ажыг минианы дайынның кырынче октаан, чүгүй питлержилерни, дыка хой миномёт болгаш пулемёттарны, дзоттарны узуткаан.

Шумовтарның маадырлыг чоруун Төрөөн чурт бедин-биле үнелээн. Олар шуптузу орденнер болгаш медальдар-биле шаннаткан.

Ынчаарга бо алышкыларның дайын соонда салым-чолу кандыг болганы билдинмес. Оларның 120 миллиметр арааладыг миномёту Ленинградта инженер болгаш хөрылзаа шериниң шериг-төөгү музейинде кедагалаттынган.

БО ОДУРУГЛАРНЫ номчааш, Тыва чуртун барык бүгү чер-делегейге алдаржыткан, ат-сураглыг Шумов алышкыларны бодап, дыка-ла өөрөөн мен. Ада-чуруттуң ыдыктыг дайыны тивлелгелии-биле доозулганындан бээр үжен чыллар ашкан, эзлеп үе эрткен. 1945 чылда төрүттүнгеи ооллар, кыстар безин үжен хар ашкан, ажы-толдуг улустар апарган. Ынчаарга Ада-чуруттуң дайынынга онза шылгаан олген-даа, дириг-даа дайынчыларның дугайын катап-катап сактын чугаалажыры ыымга-даа өөрүнчүт. Аалаанын маадырлыг чоруун ыыпаан, билин алыры, ыыгыя, аныяк салгалдың кижилериге дыка ажыктыг болгай.

Ынчангаш Шумов алышкыларның дугайында хой үүлдер бижиттингеи-даа болза, оларның дугайында билин алган үүүлдериимни номчукчуларга база катап сонуургадым, мону бижидим.

Шумовтарның алыс төөгүзү мындыг улус болду. Оларны ада-өбелери эрги чудулелиг улус болгаш Россияның төп районнарындан үе-дүптелде кыстырып үнүүрүүкен, Алтайга чуруттап чорааннар. Оларның үгү үш алышкы—Терентий, Никита, Егор 1913 чылда Моол таварты Тываже кожуп кирип келгеннер. Баштай Терентий келген. Башкы оглу Максимни (ол ам-даа бар. Каз-Хем районда чуруттап орар. 76 харлыг, база-ла дайынга чораан), ийи ыны Педагея биле Прасковьяны терге кырында бок-сагының аразында олурткан, ашан-кадай кылаштажып чедип келген. Олар баштай Таңды районда Тоора-Хадынга доктааганнар, оон соонда Каз-Хемнин Көк-Хаанка турумчуй бергеннер.

Ада-чуруттуң Улуг дайынынга алдаржаан эрес-дидим Шумовтар бо үш алышкыныц Тывага төрүттүнгеи ооллары боор чорду. Теронтийниң өг-бүлезиндеи Максимнин соонда Александр 1914 чылда Көк-Хаанка төрүттүнгеи. Оларның аразында үш кысты сапаваска, оон соонда Петр биле Фёдор көстүп келгеннер. Бо ийи алышкы 1943 чылда фронтуже чоруткаш, ол-ла кызын Сталинград тулчуушкунунга амытынын бергеннер.

Никитаның өг-бүлезиндеи Иван Лука, Авксентий, Семён олар төрүттүнгеи. Иван 1944 чылда Рига хоорай чоогунга, Семён база ол-ла чылдын июль 28-те Нарва адаанга маадырлыы-биле өлгеи. Авксентий бар, Шуурманта чуруттап чоруур.

Егор Василий дээр чангыс ооллуг чораан. Сураггаан миномётчиктериниң бирээзи бо — маадыр Семён акыы-биле кады чангыс хүн мана бузуундузундан өлгеи.

Совет Эвилелинде ады-сураа алгаан миномётчик Шумовтар мындыг янзыдыг алышкылар ооллары алышкы улус болду.

БО ҮҮЛДҮ эгезинде бижээним «Труд» солунда үнгеи медээни номчаан, ооокта чаа Кызыл хоорайда чуруттап орар Александр Терентьевич Шумовка ужуражыр чордум. Томмас-Суг кедээзинде Баштыг-Хаакта микрорайон совлгу чылдарда туттунган болгай. Ында хой каът чурттарга бажыннарының бирээзинде—Промышленная кудумчузунда 7 дугаар бажынны 44 дугаар өрээлинде Шумов алышкыларның миномёт расчёдунуң командирь чорзан Александр Терентьевич чуруттап орар. Ол совлгу чылдарда Киргизиягa ургуларывыңа аразынга кадай-биле чуруттап чораан. Кады-кыраанны чок апаарга төрөөн чуруттуче ээп келген—ургуулары, төрел-дөргүлү мында кижи өскө черге кайын ыыртынар ийик.

...Бажының дугу шуут агара бергеи-даа болза, ам-даа мага-боду мөге-шыырак, шыгаанары дыныг хевээр, чүгүрүк эрес характарлыг, ортумак сыныг кижи, ажикти соктаарымга ажыдыпты.

— Шуйовтар мында чуруттап турар ирги бе? Экии, буруудатпайн көрүнер—деп мендилештим.

Ийет, ийет. Шумов мен. Александр Терентьевич. Эртинер-эртинер—деп чугаакыры кончуг хаамылады.

— Миномётчик алышкыларның улуу силер ийик силер бе?

— Чок-чок. Улуувус Иван турган. Бижик-билиг чок-даа болза, ол бистиң ушташ-баштап чорайн кижи. Расчётту кожандирь чорзумза-даа, мени бүдүү коочугулаптар чораан кижи. Акыын дыннаар аңаар. Төрааачын бүдүүгүн дайын шеңгиге-даа салбаан кижи болгай. Чүве чугаалаар мурнунда ыяк боданыр, улуг, биче-даа ажылды ыяк бүдүмчелиг ыылыр. Мина дажыын турду. Оларын кеззеде чурум-чыскаалдыг чыын алган болур. 1944 чылда Нарва адаанга мина бузуундузундан өлүү ийин...

Шумов мынаар-ла чугаалап чоруй, меня улуг өрээлиниче киирге берди. Шалада болгаш хаваларда хевистер. Өөнүт телевизорну ажылдадып каан. Орооп ортузунда стол кырында документтер суккан бичии барбажыгаш, эрги фото-чуруктар болгаш чада каан аан ак сазыынар бар болду. Бажынның дээн чаа бижиттинин орган хевирлиг. Стол кырында чыткан хорек демдектерни сонуургай бердим.

— Олурунар, Максим-биле Авксентийже чагаа бижип ордум. Республиканың шериг комиссары «артган алышкылар шаныал-хавыяларынарны кадап алгаш, чедип келиннер» диир. Чурукка тыртыгар чүве эвесне. Сонгаар чорудар дээн ышкаш болду—деп, Александр Терентьевич дөрөй-дир.

СОЛУНДАН үзе келип алган материалымны номчуп, келген хөрөөмнин зугайын чугаалап бээримге, фронтучум кезек боланы берди. Дайынның кадыг-берге чылдары, оттуг тулчуушкуннар, фашистиг эжелекчилер-биле демиселге амы-тывын берген дүнмалары оон багыжынга кирип, утаан-бодалын дувуреин турганы арвындан иллеп апарды. Хаваанда сыгыглар бирде дуглуп каан, чамдыкта чырыктары чыртайып, хүлүмзүрүй-даа бээр. Эзлеп боданын ора, ном шкаф-ыдан документтилерни ушташ эккеди. Улуг тыныгыгладаш, чугаазын уламчылады:

— Берге чүве-дир ийин. Төөгүнү коптарып, өлген-читкен кижилерни адап чугаалаарыг. Бижип алынар харын. Аныяк өскен билин чорзун, утпайн чорзун. Дайын төнгеннеден бээр үжен чыл ашты. Ынчалаажок эй-ейде Ленинград чоогунуң, дайылдаажып турган черивистиң аан, малгаш-баларлыг чергери дужүмге, хүндүткү ышкаш, киргилеп кээр-дир. Оттуг кээрге коргунчуг-даа. Дайын деп чүве ол харе айыыл-халаштыг-дыр.

Маңаа шупту Шумовтарның дугайын бижип, чугаалаары берге, оларның дугайын төөгүлээр болза улуг ном херек апаар. Ынчангаш Александр Терентьевичнин дайынчы оруу-биле таныжып көрөлдикер.

С. МААДЫ.
(Уламчылыг).

АК-КӨК ФЕРМАЛАРДА

Москва облазы. Дмитров хоорэйдан ырак эвесте Рыбное суурда Якоти хемниң кыдыында хөөлбек сугларга балык өстүреринің Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң девисиэри чаптылган. Үнелиг балыктарның он-он хевирлерин оң сугларында өстүрүп турар. Оларның өзүлдезин эртемденнер хайгаарап турар. Карп, форель, бестер, осетр болгаш оон-даа өске балыктарны өстүрерин болгаш оон алдынган түңнелдерни сайзырадырының аргаларын комплекстиг ажылдап кылыры—ол институттуң эртемденнериниң кол сорулгазы.

Ол эртем-шинчилел институдунуң эртемденнери Москва областың болгаш чурттуң оон-даа өске районнарының балык ажыл-агыйларынга дузалажырынче улуг кичээнгейни салып турар.

60 ажыг темаларга шинчилел ажылдарын институт чорудуп турар. Ылаңгыя дус чок сугларның балыктарын климатка чаңчыктырары болгаш балыктарның чаа хевирлерин өстүрери, балыктарга чемни хөөлбөктерге белеткээри, балык ажыл-агыйын механизастаары болгаш автоматизастаары, балыктарны чемгерери, оларның аарыглары дээш оон-даа өске темалар бар.

Эрткен беш чылда экономиктиг ажыктыы 92,2 миллион рубльге 20 темаларны ажыглап эгелээн. Институттуң ажылдакчыларынга чогаатkан ажылдары дээш 37 хереченнерни тывыскан.

Хөөлбек сугларга балык өстүрериниң Бүгү-эвилел эртем-шинчилел институду ЭДЧ кежигүнү чурттарның иштики сугларга балык өстүрериниң талазы-биле ажылын таарыштырар теп болуп турар.

ҮСТҮНДЕ ЧУРУКТА: улуг инженер Мария Андреева болгаш эртем ажылдакчызы Игорь Щелкунов олар электроннуг микроскопта шинчилел кылып турлар.

АДААНДА ЧУРУКТА: балык үүргенезин инкубация цегинде өстүрүп турары.

Н. АКИМОВТУҢ фотозу.

Бөгүн—Балыкчының хүнү

Агаар, суглар, алдын хүн-даа
Аңгылашпас өөнүктер ол.
Кижи база олар-биле
Хини тудуш чурттап чоруур.

Чайгы өйде таан-даа болуп
Чайнаан, чалгаан хемнер, хөлдер
Чалыы, хоочун балыкчыны
Чалап, кый деп тургаш ышкаш.

Кылаң сугнуң эриинде бо
Кымнар чүнү канчап турлар?
Балыкчы эрес оолдар-дыр деп
Бараанындан эндевес сен.

А. ЗАЙЦЕВТИҢ фотозу.

БАЙЛАК ДЕЛГЕМНЕР

Делегей океаныың делгемнеринде балык тывыжында ажылдап турар, совет чурттуң түгүн кижиктеп хөй-хөй судноларны көрүп болур. Оларның экипажтарының ажылының дугайында дыннадыглар ССРЭ-ниң Балык ажыл-агый министерствозунга планетаның бүлүк бүрүзүндеп кээп турар. Боттарының профессионал байырлалы—Балыкчының хүнүнде—ак-көк делгемнерниң ам-даа эвээн каш муң тонна продукцияны бөөрүп олар хүлээнген.

● ТАЛЛИН. Эстонияның судно септээр каттыжыышкыны чыл эгезинден бээр 100 хире судноларны хуусадан эрте септеп дооскан. Ол «флотилия» балык тывыжынче ниитизи-биле 1000 хонук эрте үнүпкен.

— Бистің адырның ажылышчылери байырлалынга чедиишкиниг ужуражып турар—деп, СЭТА-ның корреспондентилиге ССРЭ-ниң Балык ажыл-агый министриниң бирги оралакчызы В. Каменцев чугаалаан.— Балык тывыжының, ону ажылдап кылырының хөй муң кижилиг отрядының ажыл-ишчилери алган социалистиг хүлээлгелериниң дугайын рапорттап турарлар.

● КАЛИНИНГРАД. Калининградтың балык тывыжында ажылдап турар судноларның экипажтарының арызындан беш чылдың ийи чылының планныг онаалдаларын СРТ-8203 деп траулерниң экипажы баштай күүсеткен. Чыл төнчүзүнге чедир хүлээлгеден ажыр болгаш хереглелиниң талазы-биле Совет Эвилели делегейде кол черин эзлеп турар.

Бо чылдың 6 айларының планныг онаалдалары күүсеттинген. Бараанның продукциянның шынары бедик, ассортиментизи улгадып турар.

Социалистиг чарышка оон эгелекчилери — балык уметпурунуң Керчиде, Новосибирскиде каттыжыышкыннары, Эстонияның судно септээр каттыжыышкыны мурнуку одуругну эзлеп турар. Ыраакы Чоеп-чуктуң, Каспий бассейнериниң, Россия Федерациязының, Үзбек ССР-ниң балыкчылары багай эвес түңнелдерлиг ажылдап турар.

Чепсекти эңдере бүдүрерин дүргедедип турар

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Каттышкан Штаттар чепсектиг чаа системаларын болгаш хевирлерин ажылдап кылырынче база массалыы-биле бүдүрериниче онза күжениишкинни салбыыдаан, чепсекти эңдере бүдүрерин дүргедедип турар.

Эң чаагы стратегтиг чепсек чалтынныг деп адаар ракеталарны бүдүрерин калбартыр дугайында президент Дж. Картерниң шинтиирге ол утларыышкынга улуг болгаш ондактыг базым болуп турар. Кижилерни массалыы-биле уэуткап чок кылырынга көрдүген нейтроннуг бомбаның шенелдезин июль 7-де Неваданың эзэн ховузунга кылган. Америк парлалганың айтыш турарындан алырга, ол болза Барыын Европада бодунуң шериглериге Пентагоннуң чорудуп баар чаан турары ол чепсектиг чаңгыс шенелдези эвес, а хөй катап кылыр шенелдериниң бирозы болур.

Космоста кылынал спутниктерге улуг ажыглаар чепсекти тургузар талазы-биле ажылды чорудуп турарын АКШ-тың камгалал министерствозу чарлаан. Ол чепсекти ажылдап кылырын ам ийи эң улуг шериг корпорациялары—«Дженерал дайнэмикс» биле «Ваут корпорейшн» чорудуп турар.

Суг аданга чоруур, тургузуп турар «Трайдент» дээр хемелерге хереглээр чаа баллистиктиг ракетаның эллеглиг шенелдезин чоокку эрткен хүннерде кылган. Америк парлалганың дыннадыгларындан алырга, дээштиин бедиткен «МК—12А» дээр ядролуг чаа частыг октарны стратегтиг ракеталарга таарыштыр тургузарын удавас эгеллээр деп турар, «М-Х» дээр чаа хевириниң стратегтиг ракеталарын ажылдап кылырын үргүлчүлеп шаан. Суг аданга даймын чорударынга хереглээр чепсектиг чаа системаларын болгаш хевирлерин ажылдап кылырын дүрген темпилер-биле чорудуп турар.

Чалгынныг ракеталарны болгаш чепсектиг өске-даа чаа хевирлерин ажылдап кылырын калбартып турары АКШ-тың хөй-хөй политиктиг болгаш хөй-ниити ажылдакчыларының, карачал американнарның шыңгыы дүвүрээнин болдуруп турар. Чепсекти эңдере бүдүрериниң ол чаа ондактыг күштелишкини стратегтиг шаап халдаар чепсегленишкиннерни кызыгаарлаар дугайында совет-америк дугуржулганы чедип алырын зажок бергедедир, америк улустуң соңгаарлаттынмас социал хереглелдеринге югарал кылдыр шериг чарыгалдарын улам ынай улгаттырарынга чедирер боор деп, америк хөй-ниити ханызы-биле ондаксынып турар.

Каттышкан Штаттарның чалгынныг ракеталарны бүдүрерин калбартып турар чоруу, бир эвес ядролуг чепсегленишкиннерни контрольдаар дугайында дугуржулганы чедип алырын болдунмас кылыптас-даа болза, ону кончуг бергедедир деп, сенатор А. Кранстон медеглээн. Совет Эвилели-биле дугуржулганы чедип алыры эргежок чугула, ол чорук «стратегтиг чепсектиң бүгү системазын кызыгарының аргазын ийи чуртка бээр» деп ыныып турар мен деп, Кранстон айыткан.

Чалгынныг ракеталарны бүдүрерин дүрген калбартыр дээн Дж. Картерниң администрациязының шинтиирге тайбыгын хереңге эң-не айыылдыг чорук-тур деп көскү профэвилел ажылдакчызы А. Брчуи демделээн. Ынаыг янзылыг планнар стратегтиг чепсегленишкиннерни кызыгаарлаар дугайында чаа дугуржулганы чедип алырын кончуг бергедедир деп, ол медеглээн.

Вашингтоннуң амты администрациязының дайынзырак угланышкының америк парлалганың хөй-хөй органнары база-ла шүүмчүлеп турар.

делегей болуушкуннар тайылбырлал бо хүннерде

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

«ИНТЕРКОСМОС» ПРОГРАММАБИЛЕ

ГАВАНА. «Интеркосмос» программа-биле космос делгемин шинчилээринге болгаш ажыглаарынга кады ажылдажылганы чорудуп турар социалистиг чурттарның «космос физиказының» ажылчын болүүнүн эзлчеглиг чөвүлел хуралы Кубаның ийисылалынга болган. Үк чөвүлел хуралга Болгарияның, Венгрияның, Герман Демократтыг Республиканың, Кубаның, Моолдуң, Польшаның, Румынияның, Совет Эвилелиниң болгаш Чехословакияның делегациялары киришкен.

Чөвүлел хуралдың киржикчилери 1977—1980 чылдарда космос физиказының талазы-биле кады ажылдажылганы улам ынай хөгжүдүрүнүн планнарын чуулаажып көөрүнге улуг кичээнгейни салган.

БИЛИГЛЕРНИҢ ЭРТИНЕБАЙЛАА

ХАНОЙ. Вьетнам найысылалда национал библиотеканың эптиг-таарымчалыг делгемзалдарынга хүн бүрүде-ле чүс-чүс кижилер кээп турар. Олар чүгле эртемденнер болгаш студентилер эвес, харын номга ынак болгаш ону үнелеп турар кижилер—ажылчыннар, албан-хаакчылар-дыр.

Бо хүннерде бодунуң чэрби чыл оюн демдеглеп турар ол библиотеканың шыгжавырларында миллион ажыг номнар бар. Оларның аразында—Маркстың, Энгельстің, Ленинниң, Хо-Ши Миннин чогаалдары бар. Чазактың доктаалын өзугаар чоокку он чылда ном кадагалалдарының ажыктыг шолу алды катап улгадыр, а номнарның ниити саны 5 миллион ажар.

ШАЛЫПЧЫ КҮШ-АЖЫЛ

БЕЛГРАД. Баштайгы чартык чылдың онаалдаларын чедиишкиниг күүсеткениниң дугайында дыннадыглар Югославияның бүдүрүлгелериндеп болгаш тулгларындан кээп турар. Парлалганың медээлериндеп алырга, ол үениң дургузунда үлетпүр бүдүрүүшкүү 11 хуудан ажыр өскен.

Оларның аразында—Маркстың, Энгельстің, Ленинниң, Хо-Ши Миннин чогаалдары бар. Чазактың доктаалын өзугаар чоокку он чылда ном кадагалалдарының ажыктыг шолу алды катап улгадыр, а номнарның ниити саны 5 миллион ажар.

ШАЛЫПЧЫ КҮШ-АЖЫЛ

БЕЛГРАД. Баштайгы чартык чылдың онаалдаларын чедиишкиниг күүсеткениниң дугайында дыннадыглар Югославияның бүдүрүлгелериндеп болгаш тулгларындан кээп турар. Парлалганың медээлериндеп алырга, ол үениң дургузунда үлетпүр бүдүрүүшкүү 11 хуудан ажыр өскен.

ССРЭ-ге чорудуп бээр харысалгалыг чагыгларны күүседир бүдүрүлгелериниң коллективтери чедиишкиниг ажылдап турар. Советтер чуртунуң чагыы-биле дерип кылып турар судноларның сөөлгүзү курган чүк ап чоруур суднону Кралевицаның судоверфизинде тургузуп турар. Югославияның кол бүдүрүлгелери «Прва петолетканын» болгаш «Иво лола рибарский» ажылчыннары совет металлургия бүдүрүлгелеринче чорудар дериишкиннерни бүдүрериниче киришкен.

Югославияның ажыл-ишчилериниң баштайгы чартык чылда чедиишкиннери—беш чылдың ийиги чылының онаалдаларын чедиишкиниг күүседириниң магадылалы.

ГФР. «Кызыл палатка» дээр чаңчыл болган хемчегни Гессен черинің улуг үлетпүр төвү Марбург хоорайның коммунистери чеди чыл улаштыр чорудуп келген. Бо чылын ол хемчегни тайбын болгаш чепсекти дүжүрери дээш, ниити Европа чөвүлел хуралының Түңнел актызының күүлдерин боттандырары дээш демиселди идепкейжидериниң позуңунуң адаа-биле эрттирген.

Лан хемниң эриинге тургускан улуг эвес майгын хоорайжыгашка чурттуң ажылчы чоннарының амыдыралчы эргелери дээш барыын-герман коммунистерниң демиселиниң дугайында улуг чугаалажыышкынны чорутkан. Аңаа келген кижилер ГКП-ниң болгаш Марбургтуң депутаттарының хоорай хуралында оон фракциязының ажыл-чорудулгазы-биле танышып, марксисчи литератураны садып ап, дискуссияга киржип, демократтыг аныяктар организацияларының кежигүннери-биле чугаалажып болур.

ЧУРУКТА: «палаткаже» кирер эжиң чанында дөлгөн политиктиг литератураның аразында—«СЭКП төвүзү».

А. УРБАННЫҢ фотозу.

БҮГҮ ДИПТЕРДЕН

ЛОНДОН. Транспорт ажылчыннарының болгаш мергежил чок ажылчыннарың Великобританияда эң улуг профэвилелиниң Мэн ортулукка болуп эрткен конференциязының делегаттары ангаи парламентиниң лордылар палатазын узуткаарын иегөн. Лордылар палатазы шагда-ла херек чок болган, а оон будулгаазының политиказы чурттуң экономиктиг тургузуунга шынгыы чаартылгаларны кылырынче баш удур көрүп турар хоойлу төлевилелдерни хүлээп алырынга шантыктан турар деп, бадыдаашкыннарның хөй нуруузубиле хүлээп алган резолюцияда онаалан демдеглээн. Кежигүннериниң хөй нуруузу консерваторлар болуп турар лордылар палатазы эрткен чылын үжүр чүүл база судно тудуунуң үлетпүрүн национализастаар дугайында хоойлу төлевилелни үш катап хүлээп албайы бартан деп, санал бергеи делегаттар сагыдырган.

ДЕЛИ. 1976 чылда Индияга 580 муң ажыг-туристер кээп чораан. Ол болза оон мурнунда чыладыынан чүс муң хөй. Сүүлгү чылларда Индияда туризм хөгжүлгеениң темпизи делегейде эң-не бедик болуп турар. Социалистиг чурттардан, оон иштинде Совет Эвилиниң кээп турар туристериниң саны үргүлчү көвүдеп турар.

БҮГҮ НАЗЫДА БЕКТЕЛГЕ АРТЫНГА

«Литературная газетаның» корреспондентизи Американың Грин Хэйвен дээр кара-бажыңында № 21732 хоругдадыкчы-биле ужурашкан болгаш чугаалашкан

«Мээ-медерел бачыдын арылдырары»

— Катаптан керейн, кара-бажың дээрге америк ниитилелдиң кестүр көрүнчүү-дүр ийин—деп, № 21732 хоругдадыкчы оон ыңай чугаалаан. — Бистериниң олуруп турар камераларывысты бакылаарын сиңдерге чөпшээрезээни аңаа-ла таварылга түүл эвес-тир. Эң-не дыкыыш, хирлиг, багай камераларда кара-кештиглерни дыгып каан, а элээн делгем болган арыг камераларда ак-кештиглер олуруп турар. Кара-бажыңда безин кижилерни кежиниң өнерин барымдаадап ылган турар. Администрация ак-кештиг хоругдаттырганнарны кара-кештиглер-биле чоклуун-содаалажырынче ыдалап, кара-бажыңче наркотиктерни болгаш бижектерни чажыдыбиле бүдүү киирип кээп турар чорукту көре-тура-ла херекте албайы турар. Бижектежир, кара-таакпы, наркотик ажыглаар чоруктарны ыында дуюкаа деткип турар болдур ийин. Мээ ийи эжимни чоокта чаа бижектеп өлүрдүлер, база элээн хөй кижини бижекбиле балыгладылар. Ак-кештиглерни кара-кештиглерге кым ыдалаканын билир силер бе? Кара-бажыңда камгалал хайгаарал черинің начальниги капитан Хайлан Спербек болгай.

— Камгалакчы-хайгааракчылар силерни ыында эттеп-соп турар дижир, ол шын бе?

— Шын-шын, оңаа өжештерни чаңгыс кижи чыдар карцер-камераларга суккаш, аңаа барың эттээрге херечилер көрбес боор түве. Ийи неделя мурнунда Бернард Алленни тулупталдыр эттээн, килекниг дүймээзиниң катап өскүп үнүп кээриңден айыылдыңнаан, ону ам-дла ыында чажырып чыттырбышаан турар.

— Оон өске кандыг дерзин кезедишкиннерни ажылган турарыл?

— Чижээлээрге, ижинге кирбес шог хоругдадыкчыларны Мэттеванда сагыш-сеткил талазы-биле «орталандырар» тускай хоругдал черинче чорудуп, аңаа оларны тускай эм үүлдер-биле кезедип турар. Мен ыында Фред деп адаар бир оолду таныыр кижи мен, ол шаанда киндавчы шаагдакчыларны дадды-ла чемелей бээр турган, а сагыш-сеткил талазы-биле «орталандырын томаартыр» тускай черин эрткен соонда, ол барык-ла течек азрып, сөзден апарган. Ол ам бирде аажок ыглаан, бирде ужу-бажы тывылбас чүвелер чулчураан олурар. Кожавыста херөөженнер турар нарабажыңга Кэрол Крукс дээр кегр уругну база-ла ол аргабиле томаарткан...

Кэрол Крукстуң хуу-салымының дугайын мен Ахмедтен— Герреллден эң баштай дыннаан мен. Ынчалза-дда херөөженнер турар Бедфорд-Хилс деп кара-бажыңдан сагыш-сеткил талазы-биле орталандырар Мэттеван деп тускай черже чеди негр херөөженни күш-биле албадап чорукталының фактылары менде бар. Оларга «мээ-медерел бачыттарын арылдырар» үүлдү кылган, ону «сагыдга-чурум талазы-биле кезедишкин» кылдыр чорутkан. Бир чыл мурнунда мен Мэттеванга барын чораан мен. Ынчан аңаа угаан-сарылы кадык ийи түс хоругдаттырганнар дүймээн үндүрген, оларны «томаартыкчы үүлдер»-биле тарын эмнээн. Бо хүннерге чедир-ле бүгү байдал арги хевээр артып калган. Дуржулга кылыш шенээр дээн тоолайлар ышкаш, кижилерни дыннангыр, кортук амытаннар кылып ап турар. Ону «аажычаннарның чаартышкыны» деп адаан турар.

Ахмедко—Герреллге база катап сөстен берингээли:

— Бистің кара-бажыңывыста дошкуннарны томаартырының база бир аргазы бар. Хайгааракчылар-биле өжөргежип ожежирин семей бээр болзуңза, сээн кадайыны азы уруунну сеңээ ужураштырарының мурнунда херөөженнерге ужешкинге сылдап алгаш, ийик-хевин эвеген-чанагаш кылдыр уштурунче албадаптар, оон соонда оларны ночулап дорамчылаар болгаш бастыр. Бүдүн чартык ай мурнунда мээн-биле чангыс камерада чыдар Али Лемонтунуң кадайын шак ынчалдылар. База бир негр херөөжен — Джени Макрейни — дуңмазыбиле ужуражыр дээш кээрге ужураштырбайн, полицциялың автомашинаызынга олуруткан, кара-бажыңдан чөрби маль ырадыр сөөртүп аппаргаш, аңаа үндүр октаканнар. А Клинтонда кара-бажыңга ыындыг түүл болган: аңаа ужуражыышкын кылыр дээш келген ийи херөөженни күштеп каапканнар, а херөөженнериниң бирозиниң аңаа угаанын оскунуп, тепек аарый берген болгай.

— Март 1-де чорутkан чагаадарга силер ол болуушкуннарны барымдаалап бижээн боор силер аа?

— Ийе, шын түве.

Ахмедтің — Герреллдің менче чорутkан ийи дутаар чагаазын «А. Д. Сахаровка ажык чагаа» деп эге ат-биле бижээн болган.

«Кара-кештиглерниң өмүнээзинден

— Сахаровтуң дугайын кайыың билип алган силер?—деп айтырдым.

— Парлалгадан.

— Америк парлалгадан бе?

— Оортан.

— Ол парлалга Сахаровту мактап турар ышкажыгай.

— Харын ыңдыг-да болгай. Ак сеткилдиг шынчы кижилерни бистің парлалгаывыс мактаар эвес. Сахаров Мурнуу Африкавың негрлериниң азы америк негрлериниң камгалаваын турар болдур ийин. Ол Альендеге болгаш вьетнамнарга болушпаан. Ол бодунуң чуртунга хомудаанын илередип, Ак бажыңче чагаалар чорудуп турар. Каттышкан Штаттарның кижиге буян кергүзер чоруу деп түве— шуут-ла шулу мегге түве-дир ол. Сахаров чүгде бодунуң улузунга эвес, харын база дарлаттырган улустарга болгаш национал эвээш нуруулларга-даа өскерликчи боор турар. Солженицынны базала шак ынчаар ажылап турар.

21732 дугаарлыг хоругдадыкчы мынчаар бижип турар:

«Мистер Сахаров, мен ыында, америк кара-бажыңда, ядарал-түргедеге бастырган афро-америк хоругдаттырганнарның үне-төлеп чогунуң дугайында кижиге буян чок өскээтен теорияга дүүштүр олуруп тур мен. Бистер болза эфрик хан-дамыр уктуг ар болгаш херөөженнер кижилер, америк капитализмнин болгаш расизмнин карыы-дерзин ажылап турар кижилер-дир бис. Бистің кижи болур үндезин эргелериисти казып турар АКШ-тың эрге-чагыргаларының үүлгедиглерине улуг бистің тайбын удурланыышкыннарывыс дээн бисти эттеп-соп, өлүрүп-чидирип, күштеп-күүлеп, кончуг күштүү-биле дээр хоран чүүлдерни боостаавыстан кустуктур тырып турлар. Боттуг байдал ыындыг-дыр; америк кара-бажыңда администрация төлөөлекчилери хоругдаттырганнарның кадайларын, оларның уругларын, аваларын, ынак кижилерин бастып дорамчылап, күштеп, күүлеп турлар. Бистің төрелдеривис болур чоок кижилеривисти — херөөженнерни соок өрөөлдерге, киндавчы-шаагдакчыларының — соок-язы ылгакчыларының мурнунга үнчүгеп кылдыр чаагаштап турлар. Шак бо аттыг-халаптыг америк кара-бажыңда олурар болзумзаа, Совет чуртту канчаар нүүлдеп, хоптан турарын билирдир мен, ынчангаш мээн түрөөн шак оортан чыыртынын сарыгыш турар-дыр. Силер орта көре албас согуруумаар кижи силер, мистер Сахаров. Бодуларның чуртуларны «кижиниң эргелерин үрөөн» деп мегелеп буруу шаипышаан, силер бодуларның кижиниң эргелериниң эң улуг үрекчизи чуртуң президентилиге бараалган, мөгейин турар-дыр силер.

Мурнуу Африкада соок-язы ылгакчылары америк дузаламчының болгаш хөй национал корпорацияларының деткимчезиниң ачызында кара турызында ажылган турлар. Ынчалза-дда силер болгаш силерниң оцциуктериңер АКШ-тың даштыкы болгаш иштики политикалының соок-лазы ылгаар алыс утказын медерен билир хөөнүнер чок-тур. Оон кадында, АКШ-тың, чазаанга чаштаалан бараалгавышаан, бодуларның чуртуларны буруудатышаан, силер оонар-биле Америкада херек кырында чок бүүнныг чаагай чоруктун демдээн аңаа мэнизиалан бараалгадып турар ышкажыңар үүл. Оон ужурунда силер афро-американнарның болгаш черле кара-кештиг нациларның качыдан турар массаларынга хамаарыштыр чөнтүг эвес эң бузуттуг үүлдү кылып турардыр силер.

Расизмниң пептерен турарынга америк капитализм буруулуг. Расаларының артык үне-төлептиг дээр чорууның болгаш базындырыышкынының доктриналары-биле кижи төрелгетенин коммунизм хораанын кааг эвес болгай. Кижиниң эргелерин сыспа бакып турар капитализм ону кылып каан. Агрессивны, политиктиг болгаш экономиктиг чагырыышкын дарлалды социализм болгаш коммунизм эвес, а харын чогум-ла капитализм төрүттүндүрүп тывыындырган ышкажыгай. Мистер Сахаров, бодумнуң өмүнээзиден болгаш хосталгага ынакшылдыг негр база өске-даа кара-кештиг бүгү улустарның мурнундан дилээрим болза: бистің моонарывыска капитализмнин, расизмнин, ядарал-түргедеңдиг болгаш сагыш-сеткил талазыбиле уэуткаашкынының алчыр-бе-бегин дыыдыы тыртарынарны соксадын көрүңер»...

Үк чагаа ол-дур. Кара-бажың администрациязына № 21732 хоругдадыкчы кыыдыр сурагкаан Ахмед — Геррел мээн-биле чарлып турар, салдыыган буруудадыышкынының хамаарышкан кижизиниң үк чагаының капчан-даа чораан четкен турарын мендеп күзеп, улуу-биле дилгаан. Бодумнуң корреспондецциямның түнелинде мен оон ол-даа дилээн күүседин турарым бо.

Н. АНДРОНОВ,
«ЛГ»-ниң корреспондентизи.
НЬЮ-ЙОРК.

Интервью

ТАРЫМАЛ ЫЯШТАРНЫҢ АЖААЛДАЗЫ

Найысылад Кызыдың девискээринде тарып олурткан үүштерниң болгаш аллеяларның чайгы үеде ажаалда-суттарылгазы капчаар чоруп турарын чугаалап бээри-биле бистиң корреспондентивис Кызыл хоорккүүкомнуң чуртталга-коммунал ажылагый эргелелиниң начальниги И. Г. КАЛИНИНГЕ айтырыглар салып, интервью алган. Ону моон адаанда парладывыс.

— Чурттакчылыг черлерниң арыг-шевер, ногаан-шинек, чаагайжыттынган болуру оон кудумчуларында, аллея-парктарында олурткан үүштерниң ажаалга-суттарылгазындан кол хамааржыр болгай. Бо талазы-биле ажыл Кызыл хоорайда капчаар тургустунганыл, чугаалап берип көрүнерем, Иван Гаврилович?

— Бистиң хоорайывыс чыл келген тудум өзүп, чаагайжыттынып турар. Оон кудумчуларында, аллея-садыгаштарында олурткан ыяштарның саны ковүдеп, хоорайывысты ылангыя чайгы үеде улам-na аян киирип, каастап турар. Хоорайның чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелелиниң боторуулга-чарылгалыг участогу бо хүннерде неделяның алды хүнүнде (улуг хүндеп эвгыда) эртенгиниң 6 шактан кежээкиниң 7 шакка чедир бүдүп чартык эвлчег-биле 12 машина, 2 трактор-биле суттарылганы чорудуп турар.

— Иван Гаврилович, суттарылга үзүктели бээр хүнер бар бе? Бар болза кандыг чылдагаан-биле болу бээрил?

— Чайның эгезинде суттарылгага үзүктелишкиннер болу бээр турган. Бир кудумчу 2-3 хонук суттарыммайн баар. Бо чорук колдуунда-ла чамдык чолаачыларның ажылынга ээ-харысалга чогундан, машиналарның үрелгеш, туруп алырындан болуп турган. Ол четпестерни чогуур үезинде чайладып, чогуур хемчээн алган. Ам 14 техника үзүктелишкин чокка, доктаамал ажылдан турар.

— Чаагайжыдыга херээнге кыылчыларның, түс-түс бүдүрүлге, албан организация, өөредилге черлериниң киржилгези кандыгыл, Иван Гаврилович?

— Хоорайның арыг-шевер, ногаан турарын кым күзевес боор. Ногаан үүштерни тарып олуртуп, оон ажаалга-суттарылгазынга хоорайның чурттакчыларының, бүдүрүлге, албан организация черлериниң киржилгези ниитизи-биле эки. Оларның киржилгези-биле чазын хөй ыяштарны олуртуп турар бис. Өөредилге черлериниң Кызылда күрүпениң педагогика институду, хоорайның профессионал-техниктиг училищези, садыг училищези, № 3, 11 школалар ыяш олуртур планын ажыр күүсеткеннер. Бүдүрүлге, албан организация черлериниңдеп хлебпродуктулар эргелели, № 2, 3 бажың эргелелдери болгаш оон-даа өске черлер база ажыр күүсеткен. Чамдык албан организация черлери боттарының девискээринде ногаан үүштерни ажаап, суттарары-биле суттарылга системаларын тургускан. Бо хүннерде республика типографиязының, Тываның геология-шинчилел экспедициязының, Иштики хөректер министерствозунуң «Тыва тудуг» трезиниң, № 2 АТБ-ниң, автосервелге заводунуң болгаш оон-даа өске бүдүрүлге, албан организация черлериниң девискээринде суттарылга системалары ажылдап турар.

Ынчалза-даа хоорайның чамдык бүдүрүлге, албан организация черлери чаагайжыдылга ажылынче, ылангыя үүштериниң чайгы ажаалгазынче кошкак кичээнгей салып турар. Ол черлерни мадаа айтыры чугуда. Оларга сүт, туйлбу заводтары, пассажирлер АТБ-зи, № 4 столовая, колхоз рыногу хамааржыр. Чаагайжыдыга бүгү-ниитиниң хөрээ болганда, кижи бүрүзү аная идепкейлиг киржир үеүрлүг.

РЕДАКЦИЯДАН:

Чыл бүрүде-ле хөй күштү үндүрүп турган, хоорай, суурлар ногаанчыдылгазынга эвзош эвес ажылдарны кылып ап, хөй санныг, янзы-бүрү үүштерни тарып ап турар болгай бис. Оларны бүрүн камгалап арттырар, четче мешди өстүрер толээде, чайгы ажаалгазынче, суттарылгазынче ажыдчы чоннар депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомнары чогуур кичээнгейни салыры чугула боон турар.

Шуурганныг кыш

(Уланчызы. Эгези № № 155, 156, 160 «Шында».

Иргек дээрге ашактың аныяндан турэ шола ады чүведир. Мөгө чорааг кижи-дир ийин. Ол аныяанда хүрежин чорда, аваангыр-кашпагай, күштүг-ле турган. Ону девин суг турда көөрге, капчаар боор. Эрес эвир чер кырындан ужуп үнгепи-биле домей-ле. Байыр-чыскаал болган черлерге ол хүрежи бергеңде, ыяпла шүглүп үвер. Ам ол хүрешпестээн, чүгле харын бодунуп аргазын аныяк мөгелерге айтып берип чоруур. Кижи оду ам-даа көөрге, улуг чаагай көстүр.

Ашак кылайтыр калчаалайын бар чыдар кадыр хаваан хоюндыдыр суйбай туткулаан, чугаалаан:

— Суурнуң чону-даа эртен хүн үнери биле ары оо доюлганы-биле домей дүймеп үнер чүве-дир. Хүндүс суурга чүгле бичии уруг-дарыг, кырганнар көстүр. Улус шупту-ла мал чеми белеткеп, сиген-ширбиниш, ажаанзыраан турар кындыг-ла-дыр.

Кадай аякта кудуп алган шайын далаш чок аартап каап ора, чугаалаан:

— Ындыг ыйнаан харын, Иргек. Ам черле анаа орар кижи кайда боор. Мындаа суурга чоруурумга, даргалар өреге бүрүзүнге кезин дужаар сигенин хуваап турар чоржук.

Ашак олудунга улам эптиг кылдыр маскактаныр олуруп алган:

— Ол-дур харын. Эрткен киш аайлыг берге болбадыве. Шала часкаар анай-хенчете арган-дорган малга бээр чангыс тудум сиген безин тывылбайн барды чоп. Кезеемчеин корген улус ам хөделип турары ол-дур — дээп.

— Харын аан. Чонуңуп күжү коичуг.

— Мен база чылгымга он ажыг тонна сиген кезин белеткеп алыр болдум, кадай.

— По-ох ынай, мону-даа. Ол чүүл—дээш, бир талакы будук көзе тепкен.—Дем-чарлыг эвес, ынча хөй сигенни кайнын кезин алыр сен. Ындыгла болгай сен, кавук-биле кады хөорей бердин бе?

— Адыр-адыр, кадай, эп-биле. Мен капчап чаасканы болур кижи мен. Чылгычы өөрүм Хапылак, Машпак суглар канчап баргылааныл?

— Ы-ы!.. Шынап, олар база бар болбаазыкпе. Элдеп чүведир аа. Чылгы малга ким кижи сиген-ширбиниш белеткен чораан боор. Олар кастынын өттаан чораан. ыыш ажа-ла бээр ийик чоп.

— Часкаар кыжын төрүүр чеде берген. күш-шыдалы кошкаан белерни тургузу аварап, чемгергей-ле бис.

— Ындыг-даа ыйнаан харын—деп. кадай ам харын ашааныр аайынга кирген. Оон боданган хевирлиг болуп чоруй, сактып-ла келгеин ол боор он, ыыткыры хөлчок чугаалап үнген.

— Бо Кызыл-Кат дээрге хойжулаар кижи мен деп мээн бажым тооредип тур-ла. Ол уруунуу канчаар кижи сен, Иргек?

Ашак ыыт чок олурган. Чесхола баштыг даназынга таакпызын тип ап, оон ыкын бурурадыр соргулаан.

— Кызыл-Катты ам хойжулаары деп бодап орарын ол чүве бе?

— Хы, ында багай чүү деп, кадай—дээш, ашак база-ла таакпызының ыжын хандырхандыр соргулаан.

— По-ох, ынай. Улаштыр сургуулдап, эртем чедип-албас уруг чүве бе? Кижинин уруу амытаннын ажы-төлүнден дора бе?

— Дем эртеп копторага чеде бээримге, совхоз директору менн ажылдаар өрөлинге адертип недиреп бергеш, бир-ле кижинин кыдыраан саазынында бижээн өргүүделин номчуп берди.

— Ы-ык. Ол чүү кижиин чүве прог але? Хөөкүйнү, чүү дээн-дир ынчаш?

Дембикей ашак улут ак дештерин көзүлдүр хүлүмзүрээш, чугаалаан:

— Менн өөрүм-биле кады хойжуладын көөрүнерин дилеп дээн Кызыл-Каттын өргүүдели-ле болду.

— По-ох ынай. Чоп-даа коичут уругул аан моонар. Кайын орта боор ол. Үш төөрээрнин бирээн ол-ла-дыр. Ону улус көгүдүп тур болгай аан —дээш. Дарыймаа кадай ашаанын мурнуунда турган аяк-савазын чыыт тудуп эгелээн.—Сен чүү дидин ынчаш?

Ашак база-ла хүлүмзүрээн. Оон аяккы шай кудуп алган:

— Чүү дээр мен. Болур-чоруур чүве-дир, дарга-ла — дидим.

— Тфук!.. Ашак кижи ындыг хоомай болур боор бе. Кызыл-Кат ышкаш бичии уруг-дарыг кажан, кажа боттары хой кадарып, оларны ажаап, өстүрүп чораанын?

— Хой кадарып ажылдап турар уруг-дарыг эмнежок чүве ышкажыл. Уруувус олардан черле дора эвес-ле болгай, кадай. Ындыг аа?

— Ол совхоз директору-биле черле чугаалажыр корейн. Ындыг деп чүве черле турбас, уруумну ыяап сургуулдадып чорудар мен.

Дембикей ашак аякта шайын аартап каап ора, кадайын оожургаткан:

— Чүү-даа чүве ужурлуг. Эп-биле, чөп-биле, кадай. Даргалар-даа баштыг, уруг-дарыгдаа утаанныг. Хей черге хөлөөн ажыы эвес боор ийин он...

Кызыл-Кат бир-ле хүн аалындан мырынай мрак эвестеи чайлан турган Кара-Суг ишек фермазынга чеде берген. Ол ферманын эргелекчизи Кончуктуң уруу Дадар оон кады он класс дооскан эжи ыыведир.

Уэун кара чажын үргүлчүле чангыс кылдыр өрөөш, оорганын кулу алды салып бадырыкан чоруур, чүгүртүленнээш сыгыр каактарлыг, меңгер дурт-сыныг Дадар эжиниң аттыг чоргун орарын көрүп каап, олче уткуштур халыпкан.

— О-ой, эжен эжимни. Канчап харын чедип келдин?—деп чугаалапып чоруп орган.

Эжинин мунган кула аъды хаайып картырадып, хоюн турарга, ол шимчевейн турупкан.

Кызыл-Кат дүшкеш, аъдын чадагай ишек кажаазының аныынга баглап каарга, Дадар ам-на эжиге халып чеде берген.

— Сен харын канчан кижиге келбес кижи сен, эжим?—деп, Кызыл-Кат чугаалаңын чоруй, эжи-биле куспактажыпкан.

Ийи уруг холдарындан туттунчуткаш, бот-боттарын эвээн бөөлдежин чоруй, ам-na салдынчын, чугаалажы берген:

— Авам харын кижини салбас ышкажыл, эжим—деп, Дадар чүвенин шынын чугаалаан.—Аванның инектерин сагжын тур мен. Кадай чүвен мен көөримге, ана амырайла берген дивес силер бе.

Уруглар турган ийи өгүүн кайызынче-даа барбайн, кара суглуг шыкче четтинчиркеш, кыдаштажыпканнар.

Уруглар эрнин эрээн-шокар чечек-чимис каастаан кара суг-дун чанында олбук ышкаш погаан шыктың кырынга олуруп алгаш, бот-боттарының сонуургаан үүлдериниң дугайында айтыржып эгелээн.

Кызыл-Кат чанында турган бичии көк-көк чечектерни холунга чыыш тутуклап алгаш, оларны чарашсынын көрүүшаан, айтырган:

— Эжим, аваң, ачаң хойжулаар мен дээрилге чүү дээр-дир?

Дадар холунга тудуп орган шокар сай дажын кара суг-же мойт ыылдыр киир октапкан.

— А, олардан кижи чүве айтырын. Мындаа анаа каксы чугаалаарымга, ачам «аванга дузалакчы саанчы боор сен» дээр чорду. Авам апа ону дыныаш, амырай берген, өмээн эп-не сүткүр инектеримиз саар сен, уруум» деп менн кэгүткүлей-дир.

— Ам канчаар сен ынчаш, эжим?

— Оларын аайынга чоп кирер мен. Сөглээн өөс деп чүве бар болгай. Аныктарның хойжу бригадазын тургузун алгаш, шупту кады өөрүшкүлүг ажылдаар бис, ол-ла...

— Эрес-ле сен аа, эжим—дээш. Кызыл-Кат эжинин эктин суйбаан.

— А сен канчан тур сен, катчыгажым?

— Авам менн өөрүмнү чор деп тур. Ачам менн детбиир чорду.

Чайлагның кара суу хүнге кыланайнын. кыгыртканның бадын чыткан. Оон балыктары, байлаңнары өзөк-өзөк болгаш-ла суг кырынче мойтулдыр үне халын, чемнеп, өектери хүн караанга мөңгүнелдир агараш кыгаш, сугже дедир кирип турганнар.

— Бо сугнуң балын але, эжим. Оларны сыыртканыштап турар кижи чок-тур бе?—деп, Кызыл-Кат айтырган.

— Чок боор бе, бистиң фермаыстан суг сөөртүп турар Олег дээр орус оол сыыртканыштап, эндере эккаар чорду чоп.

— Олег!.. — дээш. Кызыл-Кат хоюг ышкка олеталып, тадыладыр каттырып-ла үнген, —хи-хи-ха-ха...

Х. ОЙДАН-ООЛ.
(Уланчылыг).

Шүлүкчүнүң кыдыраажындан

АРТИСТ

Төрүттүнген чараш Тыван
Дөргүннерин, ховуларын—
Суурлардан фермалар дээр
Сувуразын эргин келдиң.

Автобустуг, самолёттуг,
Аъттыг, чадаг, кыжын,
чайын
Херин черни чыыра тыртып,
Херел ышкаш чырып чордуң.

Хөлбеш кынгаш ажыттынар
Көжегеже көрген улус
Сарыг-Ашак кадайы сээн
Чаннан кэриш маная орар.

Улай санаа бижиир болза,
Уэун төөгү чогааттынар —
Барыын чурттуг багай
кыстын
Майтак адын ында калыр.

Уран театр сургуулу кыс
Ужудукчаа ынакшаалтын
Уйгу-дүжүн уттупкан деп,
Улус база чугаалажыр.

Улуг дайын фронтузунче
Ужудукчу аъттанышкан.
Душчур хүннүң ошкажы
дээш,
Душтуу база анаа орбаан.

Үезинге аянашкак —
«Үймээн» болгаш «Фронт»
деп,
Чечен-мерген шинлерге
Шергаймээр ойнап турдуң.

Дайын төнген. Тайбын
келген.
Таваар, маажым олурбаан
сен.
Улузунга бараалгаар дээш,
Уйгу-дыжын бодаваан сен.

Автобустуг, самолёттуг,
Аъттыг, чадаг, кыжын,
чайын,
Херин черни чыыра тыртып,
Херел ышкаш чырып чордуң.

Репетиция эрткен соонда,
Реквизидин чүктеп алгаш,
Четкен чериң сапавас мен,
Четпээн чериң суравас мен.

Чүге дээрге ындыг булуң
Чүгүлүг куш дег талантыны
Тынгарып каап, опейлеп
каап
Тыва черден тывылбас-тыр.

САРБАШКЫННАР

Макако деп сарбашкыннар
Мадагаскар, Папуада —
Мурнуу чүктүн чурттарында
Мону-биле халчын турар.

Сарбашкыннар изиг черниң
Сагнаң ногаан пальмазында,
Будуктарда халаңнашкан
Букуңайның чыткылаарлар.

Кижи болуп хуулуксаан,
Киржелтек лиапаны
Ол-бо херер, чодур дашты
Оттуктадыр шаккылаарлар.

Шимпанзелер сенче углай
Шимчеп орда корга бээр сен.
Эмдик, дошкун сарлыктар
дег
Эреңнежир, көргүрежир.

Макакону, шимпанзени
Бактаап кижи чүгө чедер?—
Шыргай ногаан арганызынга
Шыпырадыр орар ыйнаан.

Изиг черниң кижилери
Сарбашкынны ыдыктап
каан:
Индус оолдар, зулус кыстар
Сагыызыны болу берген.

Сарбашкыннар тоңуп калза,
Салгакчызы ийлеп сактыр,
Африкада аваларның
Аагы безин аайлыг бе!

Мурнуу чүктүн чурттарында
Мону-биле халчын турар
Сарбашкыннар
Чараш болгаш чаптанчыгдыр.

Юрий КЮНЗЕГЕШ.

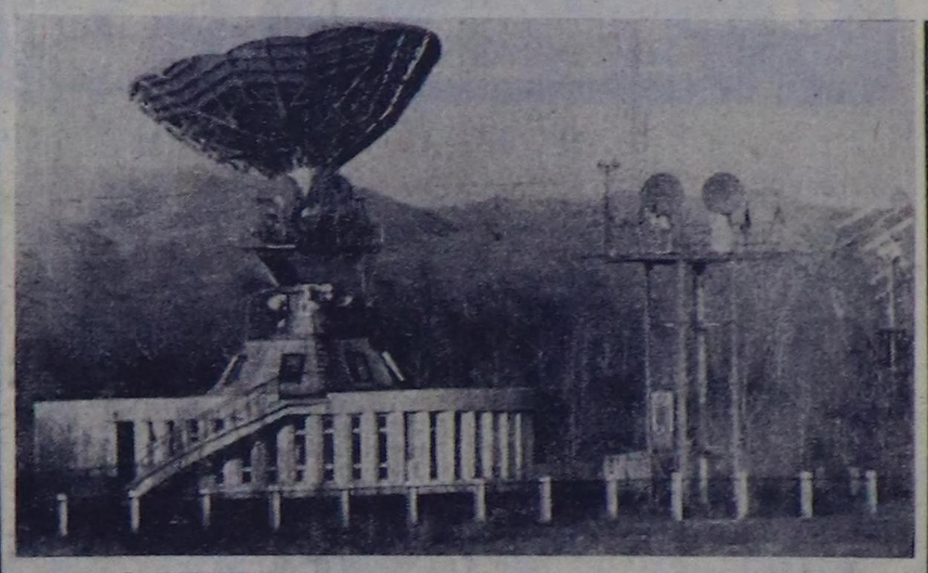

О. ОХЕМЧИКТИҢ «Тыванын делгемнеринде» деп фотозу.

Ирина Вецембовскаяның тоожузун ёзугаар «Ленфильм» киностудияга тургускан «Солун херээжен» деп чаа кино республиканын киноэкраннарында үүнүп эгелээн. Сценарийниң автору—Ирина Вецембовская, тургускан режиссёру — Владимир Фетин, кол рольдарда Наталья Гундарева, Олег Янковский ойнап турар.

СПОРТ • СПОРТ • СПОРТ

МАРГЫЛДАА ЭГЕЛЭЭН

Волейболга республиканың бирги чери дээш маргылдаа эрткен четвергте Культураның болгаш дыштанылганың Н. Гастелло аттыг парыгынга эгелээн.

Маргылдааның баштайгы хүнү. Найысылалдың «Кызыл-2» командазы биле Ак-Довуракты спортчулары ужурашкан.

Оюннуң эгезинде найысылалдың спортчулары аалчыларны ийи удаа уткан. Оон соолүнде ак-довуракчылар кашпагай чоруун көргүзүп, «Кызыл-2-ни» үш улаштыр уткан. Ынчангаш сан 3 : 2 болуп, Ак-Довуракты командазы тиилээн.

Ийиги шолге херээжен улустуң командалары ойнаан. Бир-ле дугаарында Барыын-Хемчик биле Чөөн-Хемчик районнарның командалары ужурашкан. Бо маргылдаага Барыын-Хемчиктен келген ойнакчылар удурланыкчыларындан оранчок дээре ойнаан, 3 : 0 санга чөөн-хемчиччилерни уткан.

Маргылдааның баштайгы хүнүнде эр улустуң «Кызыл-1» деп командазы Тожунуң ойнакчыларын, Эрзинниң тәлэлери Улуг-Хемниң спортчу кыстарын тус-тузунда утканнар.

Н. ОНДАР.

СОНУУРГАКТАРГА

Эрте-бурунгу культура

Кырлыг-кара—эрте-бурунгу культура. Оон назыны муң-муң чылдар-биле санаттынар.

Кырлыг-караны шаанда индийлер «огуль», японнар «сабо», поляктар «татарка», итальяннар, французтар, немецтер болгаш түрктер ону «араб тараа» деп адап турганнар.

Кырлыг-кара—чемгир үүнүш. Эмниг шынар база бар. Ол тараа культураларының аразында бирги черни эзлеп турар. Ында үс, белок, углеводтар өлбек. Фосфор, кальций, цинк арбын. Ол культурада лимонкун, щавельзин, яблоктуи кислотазы, В болгаш В₂ деп витаминнер хөй.

Кырлыг-караны чер бүрүзүнде ангы-ангы ажыглап турар. Чижээлээрге, Непалда улус ону кургаткаш, бистиң тоорук казырывыс дег, аваа дайнап турар, оон бүрүлери-биле Индия бөгүнге чедир салат белеткеп келген, а Кыдат, Япония болгаш Көрөй кырлыг-кара далганы-биле вермишель кылбышаан...

Европага кырлыг-кара чоокта чаа тыпкып келген. Ону баштай XIII векте Украинага эккелген. Оон бээр-ле ол культура чоорту өрүс күрүпениң ол-бо чүгүнге тараан.

Амгы үеде бистиң чуртувус кырлыг-кара тарыыр талазы-биле делегейде бир дугаар черни эзелеп турар. Ынчалза-даа оон негелдези улуг болганда кырлыг-кара будуерин ам-даа көвүдедир соруга салдынган.

Оруска кырлыг-кара кадыы шаандан бээр чонуң ынак чеми турган. И. Кишинскийниң 1817 чылда бижээн номунда кырлыг-караның чемгир дазылдарының дугайында бижип турар. Ол чем шаандан бээрле солдат кужаага «турумчуп» келген. Александр Васильевич Суворов ону «Маадырның чеми» деп адаан. Ол шын. Чүге дээрге кырлыг-караның бир килограмм далганы бистиң организивиске үш мун хире—азы бир килограмм картофельдиндеп—беш, чаа капустадан—15 катап хөй калорийни берип турар.

Амгы үеде кырлыг-караны чивес кижи чок деп болур. Бичик-даа, улуг-даа кижилер аная ынак. Шаандакы «Жуд-Ши» деп тибет эмчи журналында кырлыг-кара кижиниң эъдиниң температуразын база чыызаын турарын аймкан. Оон шын деп бадыткаваан болзувусса-даа, чоп кырлыг-караны тускай ажыглап турган, янзы-бүрү аарыглардан эмнеп турганы таварыга деп санавас бис.

Бо үениң медицина албаны кырлыг-караа эмге ажыглаар күүл барын тодаракан. Оон турчук рутин деп херексели чогааткаш, оон дузалы-биле атеросклероз, гипертония болгаш өске-даа чамдык аарыглар эмнээриге хереглеп турар.

Кырлыг-караны далган кылдыр болбаазыраын турган, оон ацылаңган хавын мая болгаш куш чемгергериге база ажыглап турар.

Редакторнуң оралакчызы К. К. САТ

Агаар

Кызылдың агаар станциязының медээлэри бөгүзгар алырга, бөгүн республикага шокар булуттаар, чагбас.

Барыын чүк угланыышкынныг хаттың дүргени секундада 5—10 метр чедер. Агаарның температуразы барыын талазы районнарга 27—30, өске арткаңнарынга 23—28 градус чылыг болур.

Кызылга шокар булуттаар, чагбас. Хаттың күжү кошкак. Агаарның температуразы 29—31 градус чылыыр.

КЭЭП АЖЫЛДАҢАР!

Столоваялар болгаш рестораннар трезиниге ажылдаары-биле поварлар, буфетчицалар, кассирлер, пирожницалар, кухня ажылдакчылары, сана чуучулары, склад эргелекчилери, чазаныкчы быжаачылар, сантехниктер, айылга таварышпазының техникизының талазы-биле инженер херек.

Столоваялар болгаш рестораннар трезиниг хуу практиктиг өөредилгеге поварлар, кондитерлер, кассирлер, үүрмектеп садыгчылар өөреникчилерин чыын турар.

18 хардан өрү назылыг кижилерни хүлээп алыр.

Айда 54 рубль хемчээлдиг стипендия толээр.

Айтырыгларны дараалында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Кочетов кудумчузу, 57, кадрлар килдизи, телефон 2-50-47.

КИНО

ИЮЛЬ 10-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Балконда улу болгаш ооллар база самокат дугайында» 10.00, «Сен—меңээ, мен—сеңээ» 13.40, 18.55, «Бистиң хүлээлгевис» 11.55, 15.25, 17.10, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сапыктыг моортайның делегей дээскилдир аян-чоруу» 10.00, 13.00, 14.30, 16.00, «Шинтиплээрин негеп тур мен» 17.30, 19.15, «Маңнап чоруур кижи» 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Ээлгир оол» 9.30, 11.10, «Ынакшыл болгаш карак чаштары» 13.30, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Кестик» 10.00, 11.50, 13.50, «Мээн адым Клоун» (2, 3 сериязы) 15.50, 19.00 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Даглыг чер аладының чажыды» 11.00, 13.00, 15.00, «Плющихала үш терек» 16.50, 18.40, 20.00 шактарда.

ИЮЛЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Хөл кырында соната» 9.40, 11.30, 13.20, 15.10, 17.00, 18.50, 20.40 шактарда.

«ПИОНЕР». «Доктор Айболит» 10.20, 15.50, «Ооллу капитан дээр турган» 12.00, 15.30, «Бистиң хүлээлгевис» 17.20, 19.10, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Маңнап чоруур кижи» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Музыка аалгазы» (2 сериялыг) 15.00, 17.30, 20.00 шактарда.

ЧАЙГЫ КИНОТЕАТРГА: «Доктор Абстың шенелдези» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

телевидение

ИЮЛЬ 10-ДА
МОСКВАДАН

10.00—Медээлер.
10.10—«Зарядкаже үүнүер!».
10.30—«Будильник».
11.00—«Совет Эвилелинге баараан боон тур мен!».
12.00—«Орленок» телестудиязының юнкоррлары-биле Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры академик М. И. Петряновтуң ужуражыышкыны.
13.00—13.10—Чапсар.
13.10—«Көдээ дугайында бир шак».
14.10—«Улуг оруктуң үе-чадалары». «Солдат дугайында балладa». Уран-чечен фильм.
15.50—«Музыкалыг киоск». Э. Беляева дамчыдылганы чорудар.
16.20—«Богүн — Балыкчының хүнү». ССРЭ-ниң балык ажыл-агыйының министри А. А. Ишков дамчыдылгада киржип турар.
16.50—Балыкчының хүнүнге музыкалыг программа.
17.35—«Делегей панорамазы».
18.10—18.20—Чапсар.
18.20—Улусчу чогаадылганың бот-тывынгыр уран чүүл фестивалының лауреаттарының концерти. Лихачёв аттыг автозаводтуң Культура ордузундан дамчыдылга.
19.00—«Кино аян-чоруктарының клуву». Дамчыдылганы Ю. А. Сенкевич чорудар.
20.00—Медээлер.
20.10—«Ак-көк календарь», «Адалары болгаш уруглары» деп бөлүктен документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. Чогаалчы А. Сурковтуң эге созу.
20.45—«Ыр—77».
21.15—Мотоцикл чарыышта делегей чемпионады. Чартык финал. Чехословакиядан дамчыдылга.
21.45—ССРЭ-ниң улустуң артизи С. Рихтерниң концерти.
22.30—«Ye». Информастыг программа.
23.00—00.45—Футбол талазыбиле ССРЭ-ниң кубогу. Дөрттүн бирги финал. Чапсарда: «Совет Эвилели даштыкы аалчыларының көргени-биле».

ИЮЛЬ 11-ДЕ
КЫЗЫЛДАН

17.00—«Маадырлыг соната». Телефильм.
17.50—Уругларга фильм.
18.20—Телемедээлер.
18.30—«Вера биле Фёдор». Уран-чечен телефильм.
19.00—«Кадыкшылга». Дамчыдылга.
19.15—«Чайгы хайгаралдар». Эртем-лептередилгелер тууралыг фильм.
19.25—«Азий диштиң төвүнде». Дамчыдылга.
19.55—«Олум чок чорук». Документалдыг фильм.
20.15—«Улуг Октябрьның 60 чылынга толептиг ужуражыр». Тываның транспорт эргелелиниң начальнигиниң оралакчызы Л. Р. Хасанова дамчыдылгада киржип турар.
20.40—Телемедээлер.
20.55—Чарлаллар.
21.00—«Ооал-ондак». «Истелгеп билдилиглер чорудуп турар» деп бөлүктен.
22.20—22.55—«Хыдыг хөгүм квартедя». Фильм-концерт.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: ИНДЕКС 667000

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-31-75, пропаганда килдизинин 2-31-75, харыысалгалыг секретарының 2-23-54, партийжи амыдыраа килдизинин 2-37-13, культура килдизинин 2-23-54, кедээ ажыл-агый килдизинин 2-21-47, үлетпүр килдизинин 2-22-64, чагаа килдизинин 2-41-27, информация базе совет тургузуг килдистериниң 2-20-60, корректорларның 2-27-41, бухгалтерияның 2-12-45, секретарнаттың 2-23-35, солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Тараа 16332. Чатыг № 215.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садылының талазы-биле эргелелиниң типографиязы (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1). ТС—00872.